

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Aralık / December 2019, 23 (3): 1143-1166

18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

Ottoman Educational Institutions During and After 18th Century

Osman Taştekin

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
*Associate Professor, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology,
Department of Religious Education*
Erzincan, Turkey
otastekin@erzincan.edu.tr
orcid.org/0000-0002-8971-5154

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 05 Haziran / June 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 3 **Sayfa / Pages:** 1143-1166

Atıf / Cite as: Taştekin, Osman. "18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları [*Ottoman Educational Institutions During and After 18th Century*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/3 (December 2019): 1143-1166.
<https://doi.org/10.18505/cuid.544458>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/cuid>

Abstract: The main purpose of this study is to become acquainted with the educational institutions in Ottoman Empire during and after the 18th century. In this respect, special attention is given to which initiatives were taken in terms of education and which educational institutions were established during the aforementioned period. The need to comply with the West in terms of science, culture, reasoning, and technological advancements has led to the questioning of the current madrasah system. Upon revising the educational system of the madrasah, which had difficulties in being productive and attaining to the necessities of the time, there have been initiatives primarily to establish and structure military schools. These attempts to reform education was intensively seen as from the early 18th century. The above-mentioned changes and progress have gained momentum with the Tanzimat era. It was observed that during this period, many schools were established beyond military; education levels were clarified and; females were given right to study. Similar to Tanzimat era during the first Constitutional Monarchy and Autocracy eras, positive contributions toward educational reforms were made. However, beginning from the middle of the second Constitutional Monarchy era, the economic and social complications that the state was going through had a negative impact on the educational system and the practicality of the educational institutions.

Summary: Education has been the most important factor in determining the social, economic, and cultural level of a society. The level of development, which is the determinant of the superiority of the nations to each other over the world, varies according to the importance given to education. To be a pioneer in the scientific sense, to be able to have technological opportunities, to make people live more comfortable and peaceful, to have more power in the economic field and to ensure the continuity of the nation that depending on all these, it will be possible with the understanding of education that can read the time and future well. The fact that world states are superior to each other in different periods of history is directly related to their understanding of education. It can be said that in the centuries following the beginning of the new age, especially the Western nations have taken a more positive step at this subject. The changes in both mental and action spheres such as XVI. century Renaissance movements, XVIII. century enlightenment movement and finally the industrial revolution triggered the development in the scientific and technological field. In these periods the importance given to thinking and the freedom of thought has been the main factor of the progress in the scientific field. The European nations, which went beyond their religion-based bigotry and prioritized the free and secular understanding, have become superior to other nations of the world. However, it is not quite possible to say that in the same periods the Ottoman Empire was able to adapt with the same speed to such accelerations of change and development that placed in Europe. One of the main reasons for this situation and perhaps most importantly is that the educational concept in the Ottoman Empire remained within a static structure in the last centuries. In particular, the matters such as the madrasa being away from productivity, the limitation of the understanding of the science only with religious sciences, has led to the problem of inability to adapt to the rapid transformation that in Europe. The first steps towards eliminating this weakness noticed by the state executives over time has been taken through the improvement and transformation of the Ottoman educational institutions. It is possible to say that the first attempts as to these restructures of education, which is also called as Westernization or modernization by the educational historians, has begun in the period of Sultan III. Selim. In the context of the *Nizam-ı Cedid* movement, a number of positive initiatives in education, such as the improvement of madrasas, the opening of military schools and translation activities, constitute the core of the changes that will take place in later periods. Immediately afterwards, in the period of II. Mahmut, making the reading and writing education compulsory, opening of Western-style junior high school, establishing medical and vocational schools that provide education at higher education level are considered as positive innovations of the period. The time interval from the proclamation of the *Tanzimat* edict until the First Constitutional monarchy is the period in which the institutionalization and structuring towards education in the Ottoman Empire is at the highest level.

Besides many educational institutions in this process where the ministry responsible for education and training is established and the regulation containing the arrangements regarding this field is put into force, one of the most important initiatives made is laying the foundations of the *Dâr al-Fünûn* (Ottoman University) which is considered as the first university in this land. The fact that many educational institutions established in this period that are the roots of today's educational institutions is important in terms of demonstrating the accuracy of the initiatives within the mentioned period. In *Meşrutiyet* (the First Constitutional Monarchy) and the subsequent period of *Mutlakiyet* (Autocracy), contributions were provided on previous positive structuring. However, the social and economic problems experienced in the country since the second half of II. *Meşrutiyet* (the 2nd Constitutional Monarchy) have been effective in the inability of continuing innovations towards education.

In this study, the educational institutions established in the Ottoman Empire before and after the *Tanzimat* period were discussed. The aim is not just to reveal what these schools are. It was also aimed to emphasize which areas in which schools are required to be based on which needs, which obstacles are encountered during the change of mentality in education, regulatory activities foreseen to overcome obstacles and to what extent they have been successful. In this regard, the signals of change as to the structure of educational institutions, which could be the source of most of the republic period, started from the beginning of 1700s and continued until World War II period. During this period of more than a hundred years, the political periods related to the structure and functioning of the state have also been influential in the structuring of educational institutions. In fact, the Reorganization (*Tanzimat*) period, which is known as 'reform' in the mentioned process, is considered as the stage where the change and transformation concerning education is the most. It is seen that the process of westernization still continues even though it is not with the same acceleration in the Constitutional Monarchy and Autocracy periods after the Reorganization period. When looking at the facility of educational institutions in chronological order, it is determined that there is a dominated understanding that prioritizes to train military staff in the military field and to have a competent army with the technological possibilities of the time, in other words, to create a strong defence system against the foreign powers of the country. Indeed, for the first time in order to give technical information about modern military, *Hendesehane* opened and started to operate in İstanbul in 1734 by Mahmut I; *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn*, the school of the first military maritime was opened in 1775 in order to provide modern education; *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn* was founded in 1795 in İstanbul, in order to train artillery and military officer (military engineer); *Mekteb-i Harbiye*, which was opened in 1835 to train officers, and *Menşe-i Küttab-ı Askeri*, which was established to train military scribes, contributed to the contemporary construction of the army. In the mentioned period, the most important change outside the military area was in the health area. In this sense, in order to meet the medical doctor needs of the army, *Tıbhâne-i Amire* was established in 1827. In 1867, the first civilian medical school, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*, started education and training. Another important innovation movement for education was in the field of law. In this context, the School Law was established in 1880. In order to train competent staff in administrative staff, the schools of the *Mekteb-i Mülkiye*, the schools of teacher, the schools that enable women to do education, the improvement of schools that train the clergy and the regulations based on this take attention as educational activities carried out in the mentioned period.

Keywords: Religious Education, Education History, Educational Institutions, History of Religious Education, Education in Ottoman, Tanzimat Era.

18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

Öz: Bu araştırmanın temel amacı 18. yüzyıl ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumlarını tanıtmaktır. Bu bağlamda söz konusu dönem içinde eğitime yönelik girişimlerin neler olduğu ve hangi eğitim kurumlarının tesis edildiğine dikkat çekilmek istenmiştir. Bilim, kültür, düşünce, teknolojik gelişmeler ve benzeri hususlarda Batı ile uyum sağlama ihtiyacı,

1146 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

mevcut medrese sisteminin sorgulanmasına yol açmıştır. Üretken olma ve çağın gereklerine cevap verme noktasında bir takım problemler yaşayan medrese eğitim ve öğretim sisteminin gözden geçirilmesi neticesinde öncelikli olarak askeri okulların tesisi ve yapılandırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Eğitimdeki bu yenileşme girişiminin yoğun olarak 18. yüzyıldan itibaren başladığı görülmektedir. Söz konusu değişim ve gelişim hareketleri Tanzimat Dönemi'nde ivme kazanmıştır. Bu dönemde askeriye dışındaki birçok alanda mektepler açıldığı, eğitim basamaklarına netlik kazandırıldığı ve kız öğrencilere öğrenim hakkı tanındığı görülmektedir. I. Meşrutiyet ve Mutlakiyet dönemlerinde de Tanzimat dönemindeki eğitime yönelik girişimlere olumlu anlamda katkılar sunulmuştur. Ancak II Meşrutiyet'in ortasından itibaren devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik problemler eğitim sistemini ve eğitim kurumlarının işlerliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Özet: Eğitim, bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel seviyesinin belirlenmesinde en önemli faktör olmuştur. Dünya üzerindeki milletlerin birbirlerine olan üstünlüklerinin belirleyicisi olan gelişmişlik düzeyi, eğitime verilen öneme bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bilimsel anlamda öncü olabilmek, teknolojik imkânlarla sahip olabilmek, halkın daha rahat ve huzurlu yaşamasını sağlamak, ekonomik alanda daha fazla güç sahibi olabilmek ve tüm bunlara bağlı olarak ulusun devamlılığını sağlamak, zamanı ve geleceği iyi okuyabilen eğitim anlayışı ile mümkün olabilecektir. Dünya devletlerinin tarihin farklı dönemlerinde birbirlerine üstünlük göstermeleri, eğitim anlayışları ile doğrudan alakalıdır. Yeniçağın başlamasından sonraki asırlarda özellikle Batı milletlerinin bu konuda daha olumlu adım attıkları söylenebilir. XVI. yy. Rönesans hareketleri, XVIII. yüzyıl aydınlanma hareketi ve nihayet sanayi devrimi gibi hem zihinsel hem de eylemsel alandaki değişimler, bilimsel ve teknolojik sahada gelişimi tetiklemiştir. Bu dönemlerde düşünmeye verilen önem ve düşünce serbestliği bilimsel alanda ilerlemenin temel faktörü olmuştur. Dinlerine dayalı taassubu aşarak hür ve seküler anlayışı önceleyen Avrupa milletleri, diğer dünya milletlerine karşı üstün duruma geçmişlerdir. Ancak aynı dönemlerde Osmanlı Devletinin, merkezi Avrupa olan bu değişim ve gelişim ivmesine aynı hızla uyum sağladığını söylemek pek mümkün değildir. Bu durumun temel sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi Osmanlı'daki eğitim anlayışının son yüzyıllarda statik bir yapı içinde kalmasıdır. Özellikle medresenin üretkenlikten uzaklaşması, bilim anlayışının sadece dinî ilimlerle sınırlandırılması gibi hususlar Avrupa'daki hızlı dönüşüme uyum sağlayamama sorununu doğurmuştur. Zaman içinde devlet yöneticilerinin de farkına vardığı bu zafiyeti ortadan kaldırmaya yönelik ilk adımlar, Osmanlı eğitim kurumlarının ıslahı ve dönüşümü yoluyla atılmıştır. Eğitim tarihçilerinin batılılaşma ya da modernleşme olarak da adlandırdığı eğitime yönelik bu yeniden yapılanmaya ilişkin ilk girişimlerin Sultan III. Selim döneminde başladığını söylemek mümkündür. Nizam-ı Cedid hareketi bağlamında medreselerin ıslahı, askeri okulların açılması, tercüme faaliyetleri gibi eğitimde de bir takım olumlu girişimler daha sonraki dönemlerde yaşanacak olan değişimlerin nüvesini oluşturmuştur. Hemen akabinde II. Mahmut döneminde Okuma ve yazma öğreniminin zorunlu hale getirilmesi, Batı tarzında rüştiyelerin açılması, yükseköğretim düzeyinde eğitim veren Tıbbiye ve Harbiye mekteplerinin kurulması, dönemin olumlu yenilikleri olarak kabul edilmektedir. Tanzimat fermanının ilanından I. Meşrutiyete kadar olan zaman aralığı, Osmanlı'da eğitime yönelik kurumsallaşmanın ve yapılanmanın en üst düzeyde olduğu dönemdir. Faaliyete sokulan birçok eğitim kurumu yanında eğitim-öğretimden sorumlu bakanlığın tesis edildiği ve salt bu alana yönelik düzenlemeleri içeren nizamnamenin yürürlüğe sokulduğu bu süreçte yapılan en önemli girişimlerden birisi de bu topraklarda ilk üniversite olarak kabul edilen Dâru'l-Fünun'un temellerinin atılmasıdır. Bu dönemde tesis edilen birçok eğitim kurumunun günümüz eğitim kurumlarının kökleri olması, söz konusu dönem içindeki girişimlerin isabetliliğini göstermesi açısından önemlidir. I. Meşrutiyet ve akabindeki Mutlakiyet dönemlerinde de daha önceki olumlu yapılanmanın üzerine katkılar sağlanmıştır. Ancak II. Meşrutiyetin ikinci yarısından itibaren ülkede yaşanan sosyal ve ekonomik problemler, eğitime yönelik yeniliklerin devam edememesinde etkili olmuştur.

Bu çalışmada Tanzimat dönemi önce ve sonrasında Osmanlı Devletinde kurulan eğitim kurumları konu edilmiştir. Amaç sadece bu okulların neler olduğunu ortaya koymak değildir.

Hangi alanlarda hangi ihtiyaca dayalı olarak hangi okulların tesisinin gerekli görüldüğü, eğitimdeki zihniyet değişimi sırasında ne gibi engellerle karşılaşıldığı, engellerin aşılmasında öngörülen düzenleme faaliyetleri ve ne dereceye kadar başarılı olunduğu gibi hususlara da vurgu yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda bir çoğu cumhuriyet dönemine de kaynak olabilecek eğitim kurumlarının yapısına ilişkin değişim sinyalleri 1700'lü yılların başından itibaren başlamış ve I. Dünya Savaşı dönemine kadar devam etmiştir. Yüz yılı aşkın bu zaman dilimi içerisinde devletin yapısına ve işleyişine ilişkin yaşanan siyasi dönemler eğitim kurumlarının yapılanmasında da etkili olmuştur. Nitekim söz konusu süreçte kelime anlamı "düzenleme" olarak bilinen Tanzimat dönemi, eğitime ilişkin değişim ve dönüşümün en ziyade olduğu evre olarak kabul edilmektedir. Tanzimat sonrası Meşrutiyet ve Mutlakiyet dönemlerinde de aynı ivme ile olmasa da batılılaşma sürecinin devam ettiği görülmektedir. Eğitim kurumlarının tesisine kronolojik olarak bakıldığında askeri alanda eleman yetiştirmeyi, zamanın teknolojik imkanlarına sahip yetkin bir ordu sahibi olmayı, diğer bir ifadeyle ülkenin dış güçlere karşı güçlü bir savunma sistemi oluşturmayı önceleyen bir anlayışın hakim olduğu tespit edilmiştir. Nitekim ilk kez çağdaş askeri teknik bilgiler vermek amacıyla I. Mahmut tarafından 1734 tarihinde İstanbul'da açılan ve faaliyetine başlayan Hendeşhane; çağdaş anlamda eğitim vermek üzere 1775 yılında açılan ve ilk askeri deniz okulu olan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn; topçu ve istihkâm subayı (askeri mühendis) yetiştirmek amacıyla İstanbul'da 1795'de kurulan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn; 1835 tarihinde subay yetiştirmek üzere açılan Mekteb-i Harbiye ve askeri kâtip yetiştirilmek üzere kurulan Menşe-i Küttâb-ı Askerî ordunun çağdaş anlamda yapılanmasına katkı sağlamıştır. Söz konusu dönem içerisinde askeri alanın dışındaki en önemli değişim sağlık alanında olmuştur. Bu bağlamda yine ordunun hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla 1827'de Tıbhâne-i Amire kurulmuştur. 1867'de ise ilk sivil tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye eğitim ve öğretime başlamıştır. Eğitime yönelik yapılan diğer önemli bir yenileşme hareketi de hukuk alanında olmuştur. Bu bağlamda 1880'de Mekteb-i Hukuk tesis edilmiştir. İdari kadrolarda yetkin elemanlar yetiştirmek için Mekteb-i Mülkiye, öğretmen okulları, kadınların eğitim yapmasına imkan tanıyan mektepler, din adamı yetiştiren okulların ıslahı ve bunlara ilişkin düzenlemeler söz konusu dönemde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Eğitim Tarihi, Eğitim Kurumları, Din Eğitimi Tarihi, Osmanlı'da Eğitim, Tanzimat Dönemi.

GİRİŞ

Osmanlı devletinin kuruluşundan XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen sürede, eğitim sistemi genel olarak medreseler düzleminde ve daha ziyade din eğitimi ve öğretiminin ağırlık kazandığı bir anlayış çerçevesinde yapılandırılmıştır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Batı dünyasıyla bilim, kültür ve teknoloji alanlarında bağlantı kurulmaya önem verilmiştir. Ancak Avrupa'daki Rönesans ve reform hareketlerinin yeterince fark edilememesi, yenileşme ve değişim gerekliliğinin önemsenmemesi ya da baskılanması ve mevcut eğitim kurumlarının devletin ve halkın ihtiyaçlarına cevap verememesi gibi hususlar, modernleşme noktasında Batı ile Osmanlı arasındaki makasın ciddi anlamda açılmasına neden olmuştur.¹ XVII. yüzyıl ve sonrası hissedilen askeri ve siyasi alandaki bir takım yetersizlikler Osmanlı idarecilerini, başta eğitim kurumları olmak üzere diğer geleneksel kurumların da yeniden tanzimine zorlamıştır.²

Nizâm-ı Cedid dönemi olarak da ifade edilen ve Sultan III. Selim'in 1789'dan 1807' kadar süren hükümdarlığı süreci, birçok alanda olduğu gibi eğitim ve öğretim kurumları

¹ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık, 2018), 122-123.

² Ebubekir Keklik, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler Tartışmalar Teklifler*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018), 1.

1148 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

bağlamında da yenileşme ve değişim hareketlerinin hız kazandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Medreselerin ıslahına yönelik olarak alınan tedbirler, askeri alanda faaliyet gösteren okulların açılması, matbaanın canlandırılması, yabancı dillerde kaleme alınan eserlerin tercüme girişimleri bu dönemin eğitim ve kültüre yönelik etkin faaliyetleridir.³

II. Mahmut'un tahta geçtiği 1808'den Tanzimat döneminin başlangıcı olan 1836'a kadar geçen süreçte de eğitime yönelik yeniliklere devam edilmiştir. Okuma ve yazma öğreniminin zorunlu hale getirilmesi, Batı tarzında rüştiyelerin açılması, yükseköğretim düzeyinde eğitim veren Tıbbiye ve Harbiye mekteplerinin kurulması ve ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekâyi'nin yayın hayatına başlaması dönemin en önemli eğitim ve kültür gelişmeleri olarak kabul edilmektedir.⁴

1839-1876 yılları arasındaki sürece adını veren "Tanzimat dönemi, uygulama açısından eğitim öğretim konusunun öne alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat yöneticileri eğitim alanına yönelik olan faaliyetlerini özellikle yeni okullar açarak ve bunların organizasyonlarını sağlayarak yerine getirmeye çalışmışlardır."⁵ Dönemin ilk padişahı Sultan Abdülmecid'in tahtta bulunduğu süre içinde (1823-1861), Muvakkat Maarif Meclisi (1845), Meclis-i Maarif-i Umumiye (1845) ve Mekâtib-i Umumiye Nezareti (1856) kuruldu. II. Mahmut döneminde açılan Rüştiyeler çoğaltıldı ve ilk kız rüştiyeleri eğitime başladı. Bir üniversite konseptinde planlanan Dârü'l Fünûn'un temeli atıldı (1846) ve 1948'de eğitime başladı. İlkokullar yönetmeliği yayımlandı (1847). İlk ortaöğretim kurumu olarak kabul edilen Darü'l-Maarif açıldı (1850). Encümen-i Daniş adında bilim akademisi kurulu oluşturuldu.⁶

Tanzimat döneminde yapılan en önemli girişimlerden biri de Cumhuriyet döneminde 'Maarif Vekâleti' adını alan 'Maarif Nezareti'nin kurulmasıdır (1857).⁷ Bu nezaretin tesisi, Osmanlı eğitim sistemi içindeki problemlerin çözümüne kaynaklık etmiştir.⁸ Nitekim Sultan Abdülmecid'den sonra 1861'de tahta geçen Sultan Abdülaziz de Tanzimat döneminin bittiği ve I. Meşrutiyetin başladığı 1876'ya kadarki süreçte eğitim sistemine yönelik birtakım reformlar yapmıştır. Bu reformların neticelerinden birisi de, Türk eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan ve önemli kararları ihtiva eden 1 Eylül 1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir.⁹ Buna bağlı olarak "medrese dışındaki okulların eğitim ve öğretim işleri Maarif-i Umûmiye Nezareti'ne bırakılırken örgün eğitimde ilk, orta, yüksek olmak üzere hukukî ve idari düzenlemeler yapılmıştır".¹⁰

II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi 1876'da yürürlüğe koyması ile 1878'de yürürlükten kaldırdığı iki yıllık sürece adını veren I. Meşrutiyet döneminde eğitim açısından en mühim hadise Tanzimat dönemindeki yeniliklere ek olarak Anayasa'nın yayımlanması ve parlamentonun çalışmaya başlamasıdır. Ayrıca bu dönemde Mektebi- Mülkiye yeniden yapılandırılarak öğretime başlamıştır. Mekteb-i Sultânî'de 'Dârü'l-Fünûn-u Sultânî' adıyla açılan ancak daha

³ Uğur Ünal, "III. Selim'den Meşrutiyete Osmanlı'da Eğitim (1789-1876)", *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 151-152.

⁴ Ünal, "III. Selim'den Meşrutiyete Osmanlı'da Eğitim (1789-1876)", 154.

⁵ Zeynep Yüksel, "Osmanlı'da Vaaz ve Vaizlik Geleneği", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II (17-18 Aralık Ankara 2011)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 170.

⁶ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 118-119.

⁷ Ali Akyıldız, "Maârif-i Umumiye Nezareti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2003), 27: 273.

⁸ B. Mehmet Bozaslan ve Emel Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 17/3* (2016): 314.

⁹ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3* (2002): 398.

¹⁰ Emine Gümüşsoy, "Tanzimat'tan Sonra Halk Eğitimi için Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8/2* (2007): 175.

sonra kapanan Mekteb- Hukûkî yeniden açılmıştır. Yabancı dillerin öğrenimi için planlanan 'Elsine Mektebi' de bu dönemde faaliyete başlayan okullar arasında yer almaktadır.¹¹

1878-1908 yılları arası süren ve Sultan II. Abdülhamit'in kendine has yönetimi olarak değerlendirilen 'Mutlakiyet Dönemi', eğitim alanında başarılı bir dönem olarak kabul edilmektedir.¹² "Mutlakiyet dönemiyle beraber usul-ü cedid hareketi gelişmiştir. Usul-ü cedid hareketi ders araç gereçlerindeki yenileşmenin yanı sıra yeni ve etkili öğretim yöntemlerinin kullanılmasını da kapsayan bir hareket"¹³ olarak değerlendirilmektedir. Dönemin eğitime yönelik temel özelliklerinin başında, birçok meslek ve sanat okulunun yanında engelliler için de eğitim kurumlarının açılması gelmektedir. Ayrıca genel eğitimde, mekteplerin yaygınlaştırılmasında ve kızların eğitiminde gelişmeler yaşanmıştır.¹⁴

1908-1920 yılları arasında II. Meşrutiyet dönemi olarak isimlendirilen süreç¹⁵ Türk eğitim tarihinin en hareketli devri olarak değerlendirilmektedir. Dönüşüm ve gelişim düşüncesinin bir ürünü olarak her düzeydeki okulda gelişmeler yaşanmıştır. Çok sistemli olmasa da, Batının düşünce yapısı ülkeye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim alanında Batıdan gelen süreli yayınlar, Avrupa'ya giden öğrenci ve araştırmacıların eser ve makaleleri, eğitim biliminin Türkiye'de daha yakından tanınmasına vesile olmuştur.¹⁶ Yine bu dönemde "birçok yeni okul açılmış, eski okullar önemli ölçüde ıslah edilmiştir. Orta öğretimde gelişmeler yaşanmış, rüştiyeler orta öğretimden ayrılarak ilköğretime dâhil edilmiştir. Orta öğretimde yabancı dil öğretimine önem verilmiş, bu bağlamda Fransızca ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca kızların eğitimi için önemli adımlar atılmıştır".¹⁷

II. Meşrutiyetin son zamanlarında, eğitim ve öğretim faaliyetlerine gereken önemin verildiği söylenemez. Zira 1914'de başlayan I. Dünya Savaşı, akabinde Osmanlı topraklarının yabancılar tarafından işgal edilmesi ve buna bağlı olarak merkezi yönetimin manevra alanının kısıtlanması maarif işleriyle ilgilenilmesini zorlaştırmıştır.¹⁸ Bu fetret döneminden sonra "eğitimle ilgili sistemli ilk hareket 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi ile başlamıştır".¹⁹

Bu çalışmanın genel amacı, Osmanlı Devletinin Cumhuriyet dönemine geçişinden önceki son iki asırda eğitime ilişkin yenileşme ve gelişme seyrini ortaya koymaktır. Daha önceki yüzyıllarda eğitime yönelik ciddi bir zaaf yaşanmazken Avrupa'daki birçok alanı kapsayan değişim ve gelişim hareketleri karşısında aynı ivmeyi eş zamanlı olarak kazanamayan bir devlet görünümünde olan Osmanlı, özellikle II. Mahmut'un saltanatıyla başlayan 18. Yüzyıl başlarından itibaren bir takım tedbirler alma ihtiyacı duymuştur. Dolayısıyla bilim, kültür, düşünce ve teknoloji alanlarındaki eksiklikleri giderebilmenin tek yolunun eğitim anlayışına bağlı olduğu düşüncesinden hareketle gerekli ıslah çalışmaları devletin en önemli gündemi haline gelmiştir.

Bu çalışma ile söz konusu hedefe ulaşmada kullanılan eğitim kurumları ve işlerliklerine değinilmektedir. Çalışmada alan taraması mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl ve sonrasında eğitime ilişkin yaklaşımları ve uygulamaları özetlenmiştir. Çalışmanın gövdesinde ise bahsi

¹¹ Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 211.

¹² Süleyman Karataş, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma", *Aydın Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2003): 238-239.

¹³ Gizem Engin ve Selçuk Uygun, "Osmanlı'dan Günümüze Okuma Yazma Öğretimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/1 (2011): 202.

¹⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2018*, (Ankara: Pegem Yayınları, 2018), 225-226.

¹⁵ Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 269.

¹⁶ Nurhayat Çelebi ve H. Tezer Asan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014): 264.

¹⁷ Muhammet Şahin ve M. Ahmet Tokdemir, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9/4 (2011): 852.

¹⁸ Töğay Seçkin Birbudak, "Meşrutiyet ve Milli Mücadele yıllarında Eğitim", *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 189.

¹⁹ Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 372.

1150 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

geçen dönem içinde açılan kayda değer eğitim kurumları, kendi özel yapıları içinde aktarılmıştır. Elde edilen bilgilerin çözümlemesine sonuç kısmında değinilmiştir.

Osmanlı Eğitim Kurumları

18. yüzyıl ve sonrasında eğitime başlayan okullar birçok alanda yetkin insan gücü oluşturmayı hedeflemektedir. İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim basamakları önceki dönemlere nispetle netlik kazanmıştır. Bu mekteplerde, mevcut medreselerde olduğu kadar yoğun olmasa da din eğitimi ve öğretimine ilişkin derslere de yer verilmiştir. Ortaöğretim sonrası öğretim sürecinde tıp, hukuk, askeriye, sanat, sosyal bilimler vb. alanlarda uzman bireylerin yetiştirilmesi hedeflemiştir. Bu amaca yönelik olarak tesis edilen ve aşağıda yer alan eğitim müesseselerinin tanıtımında mümkün olduğunca hem kronolojik sıra takip edilmeye hem de okul türleri bir arada verilmeye çalışılmıştır.

Hendesehane (Technical Military School): Hendese kelimesi 'geometri' anlamına gelmektedir. Hendesehane ise genel anlamı itibarıyla 'mühendis mektebi' ya da 'teknik okul' anlamında bir eğitim kurumu olarak değerlendirilebilir. Bu müessese ilk kez çağdaş askeri teknik bilgiler vermek amacıyla I. Mahmut tarafından 1734 tarihinde İstanbul'da açılmış ve faaliyetine başlamıştır. Okuldan ziyade bir kurs niteliğindeki bu müessesenin kuruluşunda en önemli rol, Fransız Claude Alexander Comte de Bonneval'e aittir. Bonneval daha sonra Müslüman olarak "Ahmed" adını almış, kendisi vezirlik makamına getirilince de Humbaracı Ahmed Paşa olarak anılmaya başlanmıştır. Burada özellikle humbara yani tunç veya demirden bomba imal etme tekniklerine yönelik eğitim verilmiştir. Ahmed Paşa da humbara yani bomba yapımı ve geometri gibi dersler vermiştir.²⁰ Okulun açılmasındaki en büyük etken, Osmanlı Devleti'nin Batıdaki askeri alanda yaşanan yeniliklere ayak uydurma çabasıdır. Hendesehane dönemin çağdaş eğitim kurumu olarak değerlendirilmektedir. Zira matematik, geometri ve diğer fen bilimleri ağırlıklı olarak müfredatta kullanılmıştır. Ancak 1747'de Ahmet Paşa'nın vefatından sonra bu kurumun ömrü pek uzun sürmemiştir. Yeniçerilerin baskısı ve humbaracıların yeni talimlerden hoşlanmaması nedeniyle kapatılmış ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar bu alanda yeni bir gelişme olmamıştır.²¹

Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn (Imperial School of Naval Engineering): 'İmparatorluk Deniz Mühendishanesi' anlamına gelen ve Osmanlı devletinin ilk askeri deniz okulu olan bu eğitim kurumu, "çağdaş anlamda eğitim vermek üzere 1775 yılında açılan askeri bir mekteptir. Okulun açılış tarihi bazı kaynaklarda 1773 olarak belirtilmekle beraber Baron de Tott'un hâtıratında konuyla ilgili anlatımın tahlili neticesinde bunun doğru olamayacağı ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn'un açılışı Fransız arşiv belgelerine göre 29 Nisan 1775 tarihindedir."²² Kuruluş amacı Osmanlı'nın denizcilik alanında çağdaş gelişime ayak uydurabilmesinin sağlanmasıdır. "Sultan III. Mustafa döneminde Osmanlı Devleti'nin batıya açılan bir penceresi olan Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn, Osmanlı'dan bugüne en uzun ömürlü eğitim kurumudur. Özellikle tersane çalışanlarının eğitilmesi ve donanmanın geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu okulun oluşumuna zemin hazırlayan şartlar, klasik askeri devşirme alaylı anlayışının, batının bilimsel ve teknolojik anlayışı ile çelişmesi sonucunda gündeme gelmiştir".²³ Günümüz Deniz Harp Okulunun ilk çekirdeğini oluşturan bu eğitim kurumunun bugünkü adı İstanbul Teknik Üniversitesi'dir.

Mühendishane-i Berr-i Hümayûn (Imperial School of Military Engineering): 'İmparatorluk Kara Mühendishanesi' anlamına gelen ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn'dan sonraki ikinci modern mektep olarak kabul edilen Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn, topçu ve istihkâm subayı (askeri mühendis) yetiştirmek amacıyla İstanbul'da kurulan bir okuldur. "III.

²⁰ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734 - 1876)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998), 21-22.

²¹ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, (İstanbul: 3F Yayınları, 2007), 41.

²² Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 515.

²³ Reşat Baykal, R., "1773'den Günümüze İTÜ'de Gemi İnşaatı ve Teknolojisi Mühendisliği Eğitimi", *GİDB Dergi* 1 (2015): 6.

Selim devrinde yeniden yapılanmanın (Nizâm-ı Cedid) en önemli kurumlarından biri olarak 1795 Hasköy'de eğitime başlamıştır. Kuruluş amacı, matematik, geometri ve diğer fen bilimlerinin desteğinde imparatorluk için gerekli olan savaş sanayisinin gelişmesi ve bu anlamda donanımlı subayların yetiştirilmesidir. Örneklerini, Fransa'da Mouradgea D'Ohsson'un ve özellikle Viyana'da Ebû Bekir Râtib Efendi'nin gözlemlediği (1792) askerlik ve mühendislik akademilerinden almıştır. Kuruluş sebebi Nizâm-ı Cedid ordusunun teşkil edilmesiyile bağlantılıdır. İlk dönemiyle ilgili belgelerde Fünûn-i Harbiyye Tâlimhânesi, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye veya Mühendishâne-i Sultânî gibi isimlerle, ardından da Mühendishâne-i Berrî (-i Humâyun) olarak anılmıştır.²⁴ Öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenen bu mektebin dersleri genelde uygulamaya yönelik yapılmıştır. Sınıflar; 'Sınıf-ı Râbi', 'Sınıf-ı Sâlis', 'Sınıf-Sâni' ve 'Sınıf-ı Evvel' şeklinde, bugünün tersine sıralanmıştır. Diğer bir ifadeyle öğrenciler dördüncü sınıftan başlamışlar ve birinci sınıf sonu mezun olmuşlardır.²⁵ Bu sınıfların her birinde 10'ar öğrenci olmak üzere toplam 40 öğrenci eğitim almıştır.²⁶ 1928'deki Yüksek Mühendis Mektebi ve 1944'de kurulan İstanbul Teknik Üniversitesinin kökü, Mühendishane-i Bahri-i Humâyûn'a ve Mühendishane-i Berrî-i Humâyûn'a dayanmaktadır.

Mekteb-i Harbiye (Military Academy): 'Harp Okulu' anlamına gelen Mekteb-i Harbiye, "II. Mahmud zamanında 1835 tarihinde subay yetiştirmek üzere açılan mekteptir. Mektep başlangıçta Ekol Militer, Mekteb-i Ulum-i Harbiyye, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye, Asâkir-i Hâssa-i Şahane, Mekteb-i Harbiyye-i Mansûre ve Mekteb-i Hâssa gibi çeşitli adlarla anılmıştır. Eğitime başladıktan sekiz ay sonra II. Mahmud mektebi ziyaret etmiştir (1 Temmuz 1835). Bu ziyaret, okulun resmen açılış tarihi olarak kabul edildiği gibi adı da Mekteb-i Harbiyye olarak tescil edilmiştir".²⁷ Bu okulun hocaları, mühendishaneden mezun olanlarla, subaylar ve yabancı askeri uzmanlardan oluşturulmuştur. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu da mühendishaneden nakledilmiştir. "Askerlik mesleğinden kaynaklanan ihtiyaçlardan dolayı öncelikle okuma-yazma öğretildikten sonra askeri bilimler ile muharebe usul ve yöntemlerinin öğretildiği Harbiye Mektebinin ders programında modern bilimlere de zaman içinde genişçe yer verilmiştir".²⁸ "Laik eğitim, ilk olarak "Mekteb-i Ulûm-u Harbiye"de verilmeye başlanmıştır. Bu okulda sadece askeri ilimler değil, aynı zamanda matematik, geometri ve mühendislik eğitimi de verilmiştir. Bu okul ordunun ve bürokrasinin değişik kademelerine eleman yetiştirmiştir".²⁹ İlk eğitime İstanbul'daki Selimiye kışlasında başlanmıştır. Başlangıçta öğrenim süresi dört yıl iken daha sonra üç yıla inmiştir. Bugün 'Kara Harp Okulu' adıyla Millî Savunma Üniversitesi bünyesinde Ankara'da eğitimine devam etmektedir.

Menşe-i Küttâb-ı Askerî (The Schools of Military Clerks): Askeri kâtip yetiştirilmek üzere kurulan mektebin adıdır.³⁰ Diğer bir ifadeyle, Osmanlı devleti sınırlarında bulunan her türlü askeri birlik ya da kurum içinde usulüne uygun gerekli yazışmaları yapabilecek düzeyde eleman yetiştirmeyi amaçlayan eğitim müessesesidir. "1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine 'Seraskerlik Teşkilatı' kurulunca, merkez ve vilayetlerdeki ordu birimlerinin hizmetinde çalışacak memurlar için kurs mahiyetinde bir öğretim kurumunun

²⁴ Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Berrî-i Humâyun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 516.

²⁵ İhsan Terzi, *Mehmed Esad'ın Mirat-ı Mühendishane-i Berrî-i Humâyun ve Mirât-ı Mekteb-i Harbiye adlı Eserine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1998), 19-20.

²⁶ Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devletinde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994), 129-130.

²⁷ Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 13: 115-116.

²⁸ Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *Osmanlı İstanbulu IV-IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 2016)*, (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları: 2016), 931.

²⁹ Abdülvahap Akıncı, "Osmanlı Devleti'nde Millî Kimlik İnşasında Okul" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2014): 5.

³⁰ Yusuf Bilen, "Hattat Mehmed Şevki Efendi'nin Terekesinde Bulunan Mektuplar Üzerine Değerlendirmeler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 29 (2012): 53.

1152 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

oluşturulma ihtiyacı da doğmuştur”.³¹ Genel olarak bu okulda hocalık yapan kişiler devrin tanınmış hattatları olmuştur. Zira yetiştirilmek istenen memurun askeri alanda da olsa güzel yazı yazma becerisine sahip olması mektebin temel hedefleri arasında kabul edilmiştir. Bu bağlamda özellikle ‘rik’a’ olarak nitelenen yazı türü konusunda öğrencilerin yetkin olmasına yönelik programlar takip edilmiştir. “Burada Türkçe (kavait, kitabet, belagat), Farsça (kavait, Gülistan), Arapça (izhar ve mantık), Hesap ve Usul-i Defterî, Coğrafya, Hat (rik’a yazısı), İdare-i Askerî Nizamnamesi dersleri okutulmuştur. Menşe-i Küttâb-ı Askerî, 1908 Temmuz inkılâbına kadar devam etmiş ve bu tarih itibarıyla kaldırılmıştır”.³²

Tıbhâne-i Âmire (Imperial Medical School): Kısaca ‘Tıphâne’ olarak da ifade edilen Tıphâne-i Âmire, II. Mahmut’un yenilikçi hareketleri sonucu batılı anlamda açılan ilk tıp okuludur. Kuruluş nedeni, Süleymaniye Tıp Medresesi’nin ihtiyacı karşılamaktan uzak olması ve gelişen tıp bilimine ayak uydurabilmek için yeni eğitim metotlarına ihtiyaç duyulması olarak ifade edilmektedir.³³ “Tıbhâne-i Amire bugün dahi tıp bayramı olarak kutlanan 14 Mart 1827’de ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere açılmış bir okul olup, isteyen hiçbir sınava tabi olmadan bu okula girebilmekteydi”.³⁴ Açılış tarihi, 14 Mart 1827’dir. Eğitime başlanılan mekân ise o dönem yeniçerilerden boşalan Şehzadebaşı’ndaki Acemi Oğlanlar Kışlası yanındaki Tulumbacıbaşı konağıdır.³⁵ Öğretime dört sınıf olarak başlanmıştır. Öğrenim süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. Öğrenciler, Süleymaniye Tıp Medresesi’nden, Asâkir-i Mansûre acemilerinden ve yetenekli diğer gençlerden seçilmiştir.³⁶ Kuruluşundan beş yıl sonra yani 1831’de kurulan Cerrâhhane-i Mâmûre ile birleştirilerek ‘Mekteb-i Tıbbiye’ adını almıştır. 1839’a gelindiğinde ise Batıdaki benzerlerine uyum sağlayabilmesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu güncellenme sonucu ‘Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’ adını alarak Galatasaray semtinde başka bir binada eğitimine devam etmiştir.³⁷

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Civil Medical School): Türkçe eğitim veren ve 1867’de açılan ilk sivil tıp okuludur.³⁸ Böylece Osmanlı devleti içinde bir askeri diğer sivil olmak üzere modern anlamda iki tıp okulu açılmış olmaktadır. “İlk başta askeri tıbbiye içinde eğitimini sürdüren bu okul daha sonra Haydarpaşa’daki yeni binasına taşınarak bağımsız hale gelmiştir. Sekiz yıllık eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ilk mezunlarını 1874’te vermiştir. Sivil tıbbiye 1877’den itibaren tedrici olarak gelişip sistem içindeki yerini almıştır. 1874-1897 yılları arasında tıbbiyede 936 öğrenci mezun olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, hem sivil doktor hem de eczacı yetiştirmiştir. Bu okul, 1908 yılında yeniden açılan Darülfünun içinde bir fakülteye dönüştürülmüştür”.³⁹ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de talebe sayısı çoğalınca önce Ahırkapı’ya, sonradan da Kadırga’ya taşınmıştır. Yönetim başlangıçta Askeri Tıbbiye idaresine bağlıken daha sonra Maarif Nezareti’ne bağlanmıştır. Ancak bilgi alışverişi noktasında Askeri Tıbbiye ile iletişim içinde olunmuştur. Genellikle hocalar her iki

³¹ Kenan Çetin, “Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler Ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1-2 (2003): 164-165.

³² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1988), 2: 477.

³³ Fulya Duman, *Osmanlıda Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2015), 84.

³⁴ Hülya Öztürk, *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard*, (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2009), 12.

³⁵ Fevzi Sefa Dereköy, *Vakayî-İ Tıbbiye Dergisinin 1884/100, 1897/24, 1897/5, 1897/12 Ve 1897/13 Sayılarının Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2016), 16-17.

³⁶ Esin Kahya ve Ayşegül Demirhan Erdemir, *Medicine in the Ottoman Empire*, (İstanbul: Nobel Medical Publications, 1997), 116.

³⁷ Sabri Kemahlı, “Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?”, *Tıp Eğitimi Dünyası Dergisi* 14/44 (2015): 7.

³⁸ Yeşil Işıl Ülman, “Türkiye’de 19. ve 20 yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, (İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları), 2007: 178.

³⁹ Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, 89-90.

okulda da derslere girmiştir".⁴⁰ Bugün Marmara Üniversitesi Haydarpaşa Yerleşkesi olarak bilinen yer, II. Abdülhamid'in Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye için inşasını istediği yerdir.

Mekteb-i Hukuk (Law School): Mekteb-i Hukuk, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi bünyesinde yükseköğretim düzeyinde hukuk eğitimi veren 'Mekteb-i Hukuk-i Sultânî'nin kapatılmasının ardından 1880 tarihinde İstanbul'da Adliye Nezareti'ne bağlı olarak açılan hukuk okuludur. Okulun açılmasına yönelik planlama 1878'de başlamıştır. Bu süre içinde mekteb binası inşa edilmiştir. Muhakeme usulü kanunları başta olmak üzere birçok kanun yapılmış ve savcılık kurumu oluşturulmuştur. Yine bu arada taşrada hukuk mekteplerinin açılmasına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu mektepte, 1. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve adlî kanunları ve muhakeme işlemleri ile hukuk dalları (usûl ve fûnûn) öğretilecek; 2. Mektep gündüzlü, eğitim ücretsiz, öğretim dili ise Türkçe (lisan-ı Osmanî) olacaktır. Temel hedef, nizamiye mahkemelerine nitelikli elemanlar; hâkim, savcı, adliye memuru ve avukatlar yetiştirmektir.⁴¹ "Hukuk Mektebi, 1909 yılında Darülfünuna bağlanarak modern bir fakülteye dönüştürülmüştür. Diğer yandan, hukuk bilincini geliştirmek, taşradaki nitelikli hukukçu personel açığına katkıda bulunmak üzere 1907'de Konya, Selanik ve Bağdat'ta üç yeni hukuk mektebi açılmıştır".⁴² Bu eğitim kurumu 1993'den itibaren İstanbul Üniversitesi bünyesinde 'Hukuk Fakültesi' olarak hizmet vermektedir.

Mülkiye Mektebi (Mulkiye School): 28 Ocak 1858'de Osmanlı devletinin idari kadrolarında görev alacak kişileri yetiştirmek amacıyla eğitim ve öğretime başlayan okuldur.⁴³ Eğitim verdiği tüm süreçlerde, devlet yönetimi ve siyaset alanında birçok aydın yöneticinin yetişmesinde katkısı olmuştur. İlk resmi adı 'Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye' olan okulun öğretim yaptığı ilk bina İstanbul'un Fatih semtindeki 'Ticarethane' binası idi. Ancak zaman içinde birtakım nedenlere bağlı olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerine farklı semt ve binalarda devam edilmek zorunda kalmıştır. "İlk Mülkiye, Rüştîye ile İdadi arasında iki yıllık bir orta öğretim kurumu olmuştur. Mülkiye, 1877'de geliştirilerek, üç sınıflı idadi, iki sınıflı yüksek olan bir yüksekokul hüviyetine dönüştürülmüştür. 1883'te de yatılı okul haline getirilmiştir. 1892'de ise bir sınıf daha eklenerek, okulda öğretim altı yıla çıkarılmıştır. 1913'de, Mekteb-i Mülkiye, Paris Siyasal Bilgiler Okulundan esinlenerek, yeniden örgütlendirilmiştir. Mektep'te uzmanlaşmayı sağlamak üzere, Siyasi, İdari ve Mali Şubeler açılmıştır. Mekteb-i Mülkiye 1915'de kapatılmış ve ödeneği Dâru'l-fünûn bütçesine aktarılmıştır".⁴⁴ 1918'de tekrar tedrisata başlamıştır. 1936'da Ankara'ya taşınarak 'Siyasal Bilgiler Okulu' adını almıştır. 1950'de ise 'Siyasal Bilgiler Fakültesi' adı ile Ankara Üniversitesine bağlanmıştır.⁴⁵ Dolayısıyla Mekteb-i Mülkiye bugünkü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin nüvesini oluşturmaktadır.

Dâru'l-Fünûn (Dar al-Funun): Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda kurulan yükseköğretim müessesesidir.⁴⁶ "Medresenin yükseköğretim kurumu olarak fonksiyonlarını yitirmeye başlaması üzerine Osmanlılar, medreselerin yanı sıra, Batı'daki 'Üniversite'

⁴⁰ Abdullah Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş" *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 70/3 (2017): 130.

⁴¹ Ali Adem Yörük, (2008). *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008), 33-34.

⁴² Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 90.

⁴³ Adem Doğan, *Osmanlı Eğitiminde Mülkiye Mektepleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 10.

⁴⁴ Necdet Serin, "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 40/1 (1985): 9.

⁴⁵ M. Murat Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 150 Yıllık Kronolojisi", *Mülkiye Dergisi* 33/265 (2009): 261 vd.

⁴⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dâru'l-Fünûn", *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1993), 8: 521.

1154 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

ayarında bir yükseköğretim müessesesi kurmak için birtakım teşebbüslerde bulunmuşlardır".⁴⁷ 'Fenler Evi' anlamına gelen Dârü'l-fünûn Edebiyat, Hukuk, Mühendislik bölümlerinden ibaret olarak 20 Şubat 1870'te eğitime başlamıştır. Bazı sebepler yüzünden, kurum 1871'de kapatılmıştır. Daha sonra Galatasaray Sultanîsi içinde tekrar açılmıştır. 1874 de Edebiyat, Hukuk ve Mühendislik olmak üzere üç bölüm halinde eğitime başlamıştır.⁴⁸ 1881'de öğretime tekrar son verilmiştir. Dârü'l-Fünûn-ı Sultani adıyla açık kaldığı kısa dönem sayılmaz ise gerçek hüviyetini 1900 yılında kazanmıştır. 1900'de bünyesinde Ulûm-ı Âliye-i Dinîye, Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye ile Edebiyat şubeleri olduğu halde 'Dârul-Fünûn-u Şahâne' adıyla tekrar açılmıştır.⁴⁹ Diğer bir ifadeyle, ilahiyat fakültelerinin nüvesini temsil eden 'Ulûm-ı Âliye-i Dinîye', şubelerinden biri olarak eğitim vermiştir. II. Meşrutiyet sonrası adı 'Dârü'l-Fünûn-ı Osmanî' olarak değiştirilmiştir. "Cumhuriyet'in ilanından sonra da belli bir süre varlığını sürdüren Darülfünun, 1933 yılında kapatılarak İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür".⁵⁰

İnâs Dârülfünûnu (Women University): Sultan II. Abdülhamid döneminde II. Meşrutiyet'in ilanından altı yıl sonra 12 Eylül 1914'te kurulmuş ve sadece bayanların eğitim gördüğü bir yükseköğretim kurumudur. Sadece bayanlara yönelik olması nedeniyle hem Osmanlıda hem de Türkiye Cumhuriyetinde ilk olma özelliğini korumaktadır. Öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Edebiyat, Riyaziyyat ve Tabiiyyat şubelerinden oluşan mektep, 1917'de ilk mezunlarını vermiş, 1920'de ise lağvedilmiştir.⁵¹ Kadınlar için bir İnâs Darülfünun'u açılması hem nesnel şartların dayatması hem de bizzat kadınlar tarafından yürütülen bir mücadelenin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca kadını toplumsal hayatın merkezine çekmek isteyen bir düşünsel akımın desteğini de yanına alarak başarıya ulaşmıştır. Tanzimat'la beraber başlayan ve II. Meşrutiyet'te daha da önem kazanan eğitim konusu, kadınlara yönelik öğretim veren okulların artmasına neden olmuştur. Öğretim seviyesi hızla yükselen okullardaki kadın öğretmen açığı, konunun nesnel zeminini oluşturmuştur.⁵²

Ulûm-ı Âliye-i Dinîye (Higher Religious Sciences): 'Yüksek Dinî İlimler' anlamına gelmekte olup 1900 yılında 'Darü'l-Fünûn-ı Şahâne' adıyla tekrar eğitim hizmete başlayan yükseköğretim kurumu bünyesinde açılan üç şubeden biridir. Diğer iki şube olan Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye ile Edebiyat şubelerinin öğretim süreleri üçer yıl, Ulûm-ı Âliye-i Dinîye'nin öğretim süresi ise dört yıl olarak belirlenmiştir.⁵³ Tesisinden önce medreseler tarafından yürütülen din eğitimi ve öğretimi süreci, Ulûm-ı Âliye-i Dinîye ile diğer beşeri bilimlerin de okutulduğu bir üniversitenin fakültesi konumuna gelmiştir. Ancak 1915'e gelindiğinde bu bölüm lağvedilmiş, öğrencileri ise 'Darü'l Hilâfeti'l-Âliye' adıyla düzenlenen medreselere aktarılmıştır. 1900 yılındaki Darülfünun-ı Şahâne Nizamnamesi ile kurulan ilk İlahiyat Fakültesi olarak kabul edilebilecek olan ve bugünkü ilahiyat fakültelerinin de çekirdeğini oluşturan Ulum-ı Aliye-i Dinîye şubesinin ilk ders programı da nizamname ile belirlenmiştir. Bu nizamnameye göre Tefsîr-i Şerîf, Hadîs-i Şerîf, Usûl-i Hadîs, Fıkıh, Usûl-ı Fıkıh, İlm-i Kelâm,

⁴⁷ Ülker Öktem, "Dârü'l-Fünûn'da Hilâfiyyât", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8/8 (1997): 205.

⁴⁸ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2002): 401.

⁴⁹ Ali Arslan, *Dârü'l-fünûn'dan Üniversiteye*. (İstanbul: Kitabevi Matbaası, 1995), 40 vd.

⁵⁰ Mesut Yücebaş, "1933 Darülfünun'un İlgası ve Yeni Üniversitenin Ruhu: Basında Üniversitenin Anlamı" *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/2 (2014): 259.

⁵¹ İhsanoğlu, "Dârü'l-Fünûn", 524.

⁵² Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnâs Darülfünunu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 2008: 91.

⁵³ Ali Arslan, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/13 (2007): 11.

Tarih-i Din-i İslam derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Ancak bu müfredat 1908'de Heyet-i İlmiye tarafından incelenmiş ve güncellenmiştir.⁵⁵

Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye (*Dar al-Hikmat al-Islamiyya*): "1918-1922 yılları arasında şeyhülislâmlığa bağlı olarak faaliyet gösteren, İslâm akademisi hüviyetinde ilmî kuruluştur".⁵⁶ II. Meşrutiyetin ilanından tam on yıl sonra İstanbul'da kurulan resmi nitelikli dini bir kurum olan Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin kuruluş amacı İslam dininin yüceliğini, eşsizliğini, güzelliğini ortaya koymak ve bu bağlamda hurafelerden arındırılmış bir İslam anlayışını ve din eğitimi anlayışını yeniden tesis etmektir. Kurum, çalışma şartlarını belirleyen bir nizamnameye göre hareket etme zorunluluğu taşımıştır. Nizamname gereği kurumun üyeleri şeyhülislam tarafından seçilmiştir. Bu kişiler dini konularda görüş bildirerek, yayınlar ve toplantılar yaparak, din eğitimi veren okulların gelişmesini ve yenilerinin açılmasını sağlayarak görevlerini yerine getirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye, nizamnamesinde belirtilmiş olan din eğitimine dair çalışmalar yapma görevini, faaliyetleri süresince yerine getirmiştir. Kurumun almış olduğu bütün kararların yazılı olduğu deftere bakıldığında din eğitimine dair faaliyetlerin, yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye kuruluşundan sonra, daha önce var olan Medresetü'l-Vâizin ve Medresetü'l- Eimme ve'l-Hutaba'nın işleyişinde yetki üstlenmiştir. Bu okullarda okuyan öğrencilerin sorunları, öğretmen atamaları ve okutulan derslere dair kararlar almıştır. 1919 yılında bu iki medresenin birleştirilmesi ile kurulan Medresetü'l-İrşad doğrudan Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye bağlanmıştır. Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye, bu okullar dışındaki eğitim kurumlarında verilmekte olan din eğitimine doğrudan müdahale etmemiştir.⁵⁷ Ancak devrin sosyal ve ekonomik şartlarına bağlı olarak açıldıktan dört yıl sonra kurum kendisini lağvetmiştir.

Dâru'l-Hilafeti'l Aliyye (*Dar al-Caliphate al-Aliyya*): Dâru'l-Hilafeti'l Aliyye, 1914'de medreselerin tek bir çatı altında toplanmasını sağlayan Islâh-ı Medaris Nizamnamesi'ne bağlı olarak medreselerin aldığı isimdir.⁵⁸ Diğer bir ifadeyle, Osmanlı Devleti'ndeki tüm medreselerin son dönemde aldıkları isimdir. Bu girişim, medreselerin ıslahına yönelik olarak uzun süredir yapılan çalışmaların sonucudur. XVII. Yüzyıldan itibaren başlayan medreselere yönelik iyileştirme çabaları XX. Yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Nihayet medreselerin daha iyi duruma gelmelerini sağlamak amacıyla 1914'de yürürlüğe giren Islâh-ı Medaris Nizamnamesi gereği mevcut medreseler tek bir yapı altında birleştirilmiştir. Böylece birbirinden bağımsız çok sayıdaki medrese merkezi bir yapıya kavuşmuştur. "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesinin tahsil süresi 12 sene olarak belirlenmiştir. Ancak gerek çeşitli derslerin hangi devrelerde okunacağına tespiti gerekse bu 12 senenin sonuna kadar okumayanların ilmi seviyelerinin anlaşılabilmesinin temini maksadıyla medresenin dörder senelik üç devreye, diğer bir ifadeyle üç kısma ayrılması uygun görülmüştür. Bu kısımların 'tâli kısm-ı evvel', 'tâli kısm-ı sânî' ve 'alî' ismini alması ve her kısmın bir genel müdür tarafından idaresi kararlaştırılmıştır".⁵⁹ "Medresesi'nin kuruluşunun ikinci yılında ders programında değişiklik yapılmıştır. Yabancı dil okutulması gerekli görülerek Almanca, Fransızca, İngilizce veya

⁵⁴ Mustafa Öcal, "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986): 184.

⁵⁵ Haluk Songur, "Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlıdan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi - Yök'ün İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında-", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013): 196.

⁵⁶ Sadık Albayrak, "Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1993), 8: 506.

⁵⁷ Zekeriya Akman, "Osmanlı Son Dönem Kurumlarından Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin Din Eğitimi Ve Öğretimi Alanındaki Faaliyetleri", *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007): 93.

⁵⁸ Harun Yılmaz, "Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddîn-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2016): 82.

⁵⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7 /1-2 (1978): 4.

1156 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

Rusça'dan birinin seçilmesi mecburiyeti getirilmiştir. Yabancı dil öğretimi tâlî sınıflara mahsus olup haftada ikişer saatten sekiz yıl devam etmiştir. Ayrıca her gün için beden eğitimi dersi konulmuştur. Buna karşılık hitabet, mev'iza ve ma'lûmât-ı kânûniyye programdan çıkarılmış, bazı derslerin sınıfları ve haftalık ders saatlerinde de değişiklik yapılmıştır".⁶⁰

Medresetü'l-Mütehassısîn (*Specialized Madrasah*): 1915-1916 ders yılında İstanbul'da üç şube olarak açılan ihtisas medresesidir.⁶¹ Medresetü'l-Hilafeti'l Âliye Medresesi'nin en üst düzeyi olan 'Âlî' kısmı bitirenler veya dışarıdan bütün sınıfların imtihanlarını verenler arasından dinî ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için Sultan Selim Camii bünyesinde yüksek seviyede bir medresedir.⁶²

Bu bağlamda lisansüstü eğitim müessesesi olarak değerlendirmek mümkündür. İşleyiş şartları 1914'de hazırlanan Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi içeriğinde ortaya konmuştur. Bu ihtisas medresesinde üç bölümün bulunduğu bilinmektedir. Bunlar; a. Tefsir ve Hadis Bölümü, b. Fıkıh ve Usûl-ı Fıkıh Bölümü, c. Kelam, Tasavvuf, Felsefe Bölümü'dür. Islâh-ı Medâris Nizamname'sine göre, "Medresetü'l-Mütehassısîn'in sınıfları 40'ar kişi olacak şekilde düzenlenmiş ve bir müdür-i umûmi tarafından yönetilmiştir. Buraya Medrese-i Âliyye mezunları dışında 'Meşihat ve Ders Vekâleti' aracılığıyla yapılacak sınavla da öğrenci alınmıştır.⁶³ Medresetü'l-Mütehassısîn mezunlarından bir kısmının din görevlisi olarak istihdamları hususu da nizamnamede yer almıştır. Alay Müftülüğü, taşra müderrisliği için bu müessese kaynak olmuş, taşraya müftü tayinlerinde de bu mezunlara öncelik verilmiştir. Fetvahan-i Aliye'ye yalnızca Medresetü'l-Mütehassısîn'in Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh şubesi mezunları tayin edilmiştir.⁶⁴

Mekteb-i Fenn-i Nücûm (*The School of Stars' Science*): 19. yüzyıl ortalarına doğru, Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği yıllarda, Osmanlı tarihinde astronomi eğitimi için açılan ilk ve tek okuldur. Ne zaman açıldığı ve kapandığı net olarak bilinmemektedir. Müstakil bir binasının olup olmadığı hususunda da bilgi bulunmamaktadır. 'Yıldızlar bilimi okulu' anlamına gelen okul, 'Mekteb-i Fenn-i Nücûmiye', 'Mekteb-i Müneccimîn', 'Müneccimhane', 'Tencimhane' isimleriyle de anılmaktadır. Pek fazla olmayan eğitim ömrü süresince az sayıda talebe yetiştiren bu okul müneccimbaşılardan idare edilmiştir. Bir müddet Tıbbiye-i Adliye binasında eğitim yapan okul, medreselerde olduğu gibi haftada beş gün eğitim yapmıştır.⁶⁵ Senelik takvimlerin ve ramazan imsakiyelerinin hazırlanması ile namaz vakitlerinin belirlenmesi bu kurumun çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.⁶⁶ Zira bu mektepte daha ziyade takvim yapımı ve vakit belirlenmesi gibi astronomi konularında eğitim verilmiştir. Namaz vakitlerinin tespiti ilmini öğreten ve 'ilm-i mîkat' adı verilen ders bu eğitim müessesesinin en önemli dersleri arasında yer almıştır. Ayrıca muvakkithanelerde çalışacak kimselerin yetiştirilmesi de bu kurumun hedefleri arasında olmuştur.⁶⁷

Dâru'l-Elhan (*Dar al-Alhan*): Ağırlıklı olarak batı müziği eğitimi verilen ve 'nağmeler evi' anlamına gelen Dâru'l-Elhan, daha önce 'Darulbedayi' bünyesinde bir şube olarak mevcut

⁶⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Dâru'l-Halifeti'l-Aliye Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1993), 8: 508.

⁶¹ Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet İlmî Dergi* 27/4 (1991): 79.

⁶² Kütükoğlu, "Dâru'l-Halifeti'l-Aliye Medresesi", 508.

⁶³ Adem Ölmez, "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi* 41 (2014): 136.

⁶⁴ Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", 73.

⁶⁵ Salim Aydın, "Osmanlı Astronomi Müesseseleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004): 437.

⁶⁶ Salim Aydın, "Müneccimbaşı" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 3.

⁶⁷ Salim Aydın, "Mekteb-i Fenn-i Nücûm", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999)*, (İstanbul: İslam Sanat, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001), 341-342.

olan 'müzikî bölümü' sayılmazsa "Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk resmî müzikî mektebidir".⁶⁸ Okul, önce dönemin resmi nitelik taşımayan musiki mekteplerinden farklı olarak Sultan Mehmed Reşad döneminde 1914'de açılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle faaliyetini sürdürememiştir.⁶⁹ 1 Ocak 1917 tarihinde tekrar açılan okulun yönetmeliğini Yusuf Ziya Paşa başkanlığındaki musiki encümeni hazırlamıştır. İstanbul'un işgaliyle birlikte 1918'de tekrar kapanan okul 1923'de tekrar açılmıştır.⁷⁰ "Daha sonraları İstanbul Belediye Konservatuarı adını alan okul günümüzdeki İstanbul Üniversitesi Konservatuarı'dır. Kadıköy rıhtımında bulunan tarihi binada eğitimi devam eden konservatuvarda ağırlıklı olarak Batı müzikîsi müfredatı uygulanmış olmakla birlikte Türk sanat müziği ve halk müziği alanında da eğitim verilmiştir."⁷¹

Daru'l-Bedâyi (*Istanbul City Theater*): 'Daru'l-Bedâyi-i Osmani' adıyla da anılan ve 'güzellikler evi' anlamına gelen kurum, İstanbul Belediyesi'ne bağlı bugünkü Şehir Tiyatroları'na kuruluşundan 1931 yılına kadar verilen addır⁷² ve 1913-1914 yılında açılmıştır.⁷³ Belediye bünyesinde bir konservatuar konseptinde bir okul olarak açılmış olsa da bir süre sonra tiyatro topluluğu haline gelmiştir. Dönemin İstanbul Belediye Başkanı Doktor Cemil Paşa, bir konservatuar kurulması için girişimde bulunmuştur. Bu niyetle Fransız sanatçı André Antoine 1914 yılında İstanbul'a davet edilmiştir. Kurulan bu konservatuar Dar'ül-Bedâyi-i Osmani adı verilmiştir. Antoine de bu topluluğun yöneticisi olmuştur. Bu müessesenin kuruluş amacı sanatçı yetiştirmek, oyun yazarı yetişmesini desteklemek, halkın tiyatro beğenisini ve kültürünü artırmak olarak belirlenmiştir.⁷⁴ Profesyonel anlamda olmasa da Daru'l-Bedâyi'de ilk tiyatro oyununu sahneye koyan ve başrolü oynayan kişi bugün de adına tiyatro salonu bulunan Muhsin Ertuğrul'dur. Daru'l-Bedâyi hâlihazırda 'İstanbul Şehir Tiyatroları' ismiyle faaliyetlerine devam etmektedir.

Mekteb-i Sanayi-i Nefise (*The School of Fine Arts in Ottaman*): Sultan II. Abdülhamid döneminde 1883'de İstanbul'da açılan 'Güzel Sanatlar Okulu'dur.⁷⁵ Türk-sanatı eğitimi veren ilk kurum olma özeliği taşımaktadır. Kurulduğu ilk dönemde Ticaret Bakanlığına bağlı olarak öğretime başlamıştır.⁷⁶ Yerli öğretim elemanları yetişinceye kadar, ders veren kişilerin çoğunlukla yabancılardan oluştuğu görülmektedir. Ancak zamanla bu mektebi bitirenler de yerli öğretim elemanları olarak görev yapmışlardır. 1886'da Maarif Nezaretine bağlanan okulun yönetmeliği Osman Hamdi Bey'in de eğitim aldığı Fransız sanat okulu 'Ecole Des Beaux Arts' model alınarak hazırlanmıştır.⁷⁷ Mekteb-i Sanayi-i Nefise'de resim, oymacılık, mimarlık ve hakkaklık (oymacılık) ile sanat dersleri okutulup öğretilmiştir. Öğretmenler; tarih-i sanayi (sanat tarihi), fenn-i tezyînat (süsleme bilgisi), menâzır (perspektif), muhtasar hesap (kısa aritmetik), hendese-i resmiye (tasarı geometri), usûl-i defteri (defter tutma usulü), tarih, eski eserler, teşrih (anatomi) derslerini vermişlerdir. Tarih, süsleme bilgisi ve eski eserler

⁶⁸ Nuri Özcan, "Dârü'l-Elhan" *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1993), 8: 518.

⁶⁹ Ahmet Feyzi, "Darü'l Elhan'a Ait Anadolu Halk Şarkıları Defterlerinde Erzurum Türküleri" (*Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2015): 833.

⁷⁰ Hikmet Toker ve Erhan Özden, "Osmanlı Devletinde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar", *Rast Müzikoloji Dergisi* (2013): 118.

⁷¹ Erhan Özden, "Osmanlı'nın Müzik Okulları", *Rast Müzikoloji Dergisi*, 1/2 (2013): 20.

⁷² Özdemir Nutku, "Daru'l-Bedâyi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., 1993), 8: 515.

⁷³ Adil Şen, "Osmanlıdan Günümüze Modernleşme Çabaları", *Ekev Akademi Dergisi* 57 (2013): 486.

⁷⁴ Olcay Özkaya Duman, "Darülbeydi'den Tiyatro'ya Atıf Modernist Bir Kadın: Afife Jale Ve Dönemi", *Tarih Okulu Dergisi* 23 (2015): 67.

⁷⁵ Fatma Ürekli, "Sanâyi-i Nefise Mektebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36: 93.

⁷⁶ Sedat Hakkı Eldem ve M. Ali Handan, "Güzel Sanatlar Akademisi", *Arkitekt (Mimarlık-Şehircilik Ve Belediyecilik Dergisi* 22 /1-2 (1954): 5.

⁷⁷ Derya Uzun Aydın, *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Türk Heykel Sanatındaki Yeri ve İlk Heykeltıraşlar*, (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2013), 63.

1158 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

dersleri, okulun bütün öğrencileri için mecburi derslerden kabul edilmiştir. Ressam, heykeltıraş ve hakkak olacak öğrenciler yalnız anatomi ile perspektif derslerini, mühendis olacaklar da anatomi hariç derslerin tamamını okumaya mecbur tutulmuşlardır.⁷⁸ Bu kurumun tesisi, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma noktasındaki ivmesini göstermesi, resim ve heykeltıraşlık gibi sanatlara yönelik öğretimin kurumsallaştırılması açısından önemli bir adım olarak kabul edilebilir.

Müze-i Humâyûn Mektebi (*The School of Imperial Museum*): Eski eserler, özellikle müze, arkeoloji vb. alanında uzman personel yetiştirmek için kurulan mekteptir.⁷⁹ Eski eserler okulu anlamında 'Âsâr-ı Atika Mektebi' olarak da adlandırılmaktadır. Böyle bir eğitim kurumunun açılmasında en önemli etkenlerden biri, daha önce açılmış bulunan (1869) 'Müze-i Humâyûn' da çalışacak nitelikli elemanların bulunmayışı olarak gösterilmektedir. Zira müzenin açıldığı dönemde başına önce Edward Gould daha sonra ise Antone Dethier (1872) gibi yabancı kişiler getirilmiştir.⁸⁰ Okulun kurulmasıyla ilgili nizamname, 14 Şubat 1875'de padişah tarafından imzalanmış ve gerekli ödenek ayrılmıştır. Nizamnameye göre "Okulda temel eğitimlerini alan öğrenciler, İstanbul'a yakın olan ve tarihî eserlerin varlığının bulunduğu bir mahalle gidip araştırma ve kazı yapacaklardı. Çalışmaları esnasında eski eser bulan öğrenci ödüllendirilecekti. Okulu bitiren öğrencilerin işi de hazırды. Müze-i Humâyûn Mektebi mezunları hem devletçe yapılacak kazılarda hem de araştırmalarda ve müzeye ait diğer işlerde istihdam edileceklerdi".⁸¹ Ancak mektep nizamnamesinin hazırlanmış olması, padişah onayı alması ve gerekli ödeneklere de sahip olmasına rağmen dönemin basını tarafından oldukça fazla tenkit edilmiş ve gerekli etkinliği gösterememiştir.

Muzika-i Humâyûn (*Imperial Music School/Academy*): "Osmanlılar' da mehterhanenin yerine kurulan saray bando ve orkestrası; buna icracı yetiştirmek ve Türk müzikisi öğretimi vermek amacıyla Sultan II. Mahmud'un isteğiyle 1827 tarihinde kurulan askeri amaçlı bir müzik kurumudur".⁸² Batılılaşma hareketleri, Yeniçeri Ocağı'nın ve Mehterhane'nin kapatılması sonucu bir askeri müzik takımı olarak düşünülen 'Bando' üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak 1827'de bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Taşkışla adlı bölümünde 'Muzika-i Humâyûn' adı altında Türk ve Batı müziği bölümlerinden oluşan bir teşkilat kurulmuştur.⁸³ Bu okulun kurulma aşamasında sorumlu olan Fransız Manguel başarısız olarak değerlendirilmiş ve 1828'de yerine İtalyan müzisyen Guiseppe Donizetti getirilmiştir. Donizetti müzikal birikimleri ile bandoyu kurmuş, geliştirmiş ve yeni eserler üretmiştir. Eserlerinin dikkat çeken yönü, batı müziği ve Türk müziğini bir arada kullanmış olmasıdır. II. Mahmut için Mahmudiye, Abdülhamit için Mecidiye marşlarını bestelemiş, askeri bandoyu kısa sürede armoni müzikası haline getirmiştir.⁸⁴ Ancak bu kurum Geleneksel Türk Müziği bölümünün de kurulması ile çalışma alanı ve hitap ettiği çevre genişlemiş, askeri müzik dışındaki türlere de yönelmiştir. Bir süre sonra saraydaki tüm müzik çalışmalarını da içinde toplayan bir okul haline gelmiştir. Müzik ve güzel sanatlarla doğrudan alakalı olmayan tiyatro, opera, ortaoyunu, kukla, karagöz gibi bazı kollar da Muzika-i Humâyûn içinde yer almıştır. Bu teşkilat içinde sadece müzik dersleri verilmiş Arapça, Farsça ve Fransızca yazı derslerine de yer verilmiştir. 1922-1924 yıllarında Muzika-i

⁷⁸ Derya Uzun Aydın, "Sanayi-İ Nefise Mektebi Ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (2014): 76.

⁷⁹ İbrahim Serbestoğlu - Turan Açık, "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Humâyûn Mektebi", *Akademik Bakış Dergisi* 6/12 (2013): 163.

⁸⁰ Nezih Başgelen, "Müze-i Humayun'dan Günümüze İstanbul Arkeoloji Müzeleri", *Arkeoloji Dergisi* 14 (2006): 114-115.

⁸¹ Serbestoğlu - Açık, "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Humâyûn Mektebi", 164.

⁸² Nuri Özcan, "Muzika-i Humayun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31: 462.

⁸³ Bahar Güdek ve Adem Kılıç, "Muzika-I Humayun'dan Günümüze Klasik Batı Müziğinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi", *International Journal of Social Science* 47 (2016): 90.

⁸⁴ Ebru Temiz, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminden Önce Kurulan Resmi Ve Gönüllü Müzik Kuruluşları", *Journal of New World Sciences Academy* 5/4 (2010): 329.

Humâyûn'un adı 'Makam-ı Hilafet Mızıkası' adını almıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte "Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti" adıyla Cumhurbaşkanlığı makamına bağlanmıştır. Heyet içindeki orkestra birimi, 1932 yılında çıkarılan 2021 sayılı kanunla "Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası" adıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na; bando birimi ise "Riyaset-i Cumhur Bandosu" adını alarak Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.⁸⁵

Dârüleytam (*Orphanage*): 'Yetim evi' ya da 'yetimhane' anlamına gelen Dârüleytam, "Balkan ve I. Dünya savaşlarında kimsesiz kalan çocukları barındırmak ve bir meslek edin-dirmek amacıyla kurulan müesseselerin adıdır".⁸⁶ 25 Kasım 1914 tarihinde kurulan darüley-tamlara, 31 Aralık 1914'den itibaren yetim çocukların kayıtlarına başlanmıştır. İlk darüley-tam Kadıköy Moda caddesindeki eski Notre Dame de Sion okulunda dört şube hâlinde açılmıştır. Birinci şube ana kucağı (kreş) olup 2-3 yaş arası kız ve erkek çocukları barındırmıştır. 4-6 yaş arası kız ve erkek çocukların yer aldığı ikinci kısım anaokulu olup mevcudu ise 200 ile sınırlanmıştır. Bu şubeden 6 yaşını tamamlayanlar sultanilere parasız olarak nakil ve kaydedilmişlerdir. Okulun üçüncü şubesi, öğretim süresi altı yıl olan ve 7 yaşından büyük kız çocuklarının alındığı kız ilkokulu olarak belirlenmiştir. Dördüncü bölüm ise kız sanat okulu olup öğretim süresi üç yıldır. Bu son şube 100 öğrenci kabul edebilmiştir.⁸⁷ İstanbul dışında da darüleytamlar tesis edilmiştir. İlk tesis edilen darüleytamlar daha ziyade manastır ve okul eğitim kurumları olduğundan eğitim malzemesi, eşya, levazım konusunda sıkıntı çekilmemiştir.⁸⁸ Darüleytamlarda okul derslerinin dışında meslek edinmeye yönelik iş eğitimine de yer verilmiştir.

Dârüşşafaka (*Abode of Compassion*): 'Şefkat Evi/Yurdu' anlamına gelen Dârüşşafaka "öksüz ve yetim Müslüman çocukları okutmak için Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye tarafın-dan 1873 yılında İstanbul'da açılan mekteptir".⁸⁹ Bu anlamda eğitimin önemli ilkelerinden, fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik işlevi açısından önemli görülmektedir. Kurulduğu andaki ismi 'Dârü's-Şafakati'l-İslâmiyye'dir. Parasız yatılı ve karma bir öğretim kurumudur. On yaşından küçük ve 12 yaşından yukarı olmayan öğrenciler yapılan sınavda başarılı olmaları halinde burslu olarak eğitim yapma hakkına sahip olabilmişlerdir. "Kurum masraflarının hükümet tarafından karşılanmadığı; ancak masrafların özel bir vakıf tarafından karşılandığı bir okul olması bakımından Darüşşafaka bir özel okul olarak kurulmuştur".⁹⁰ Hatta bazı özellikleri nedeniyle 'Terakki Lisesi', 'İstanbul Erkek Lisesi', ve 'Işık Lisesi' gibi dönemin özel okullarına da önderlik etmiştir.⁹¹ Genel anlamda okul ayrıca yoksul ve kimsesiz çocukları eğiterek onları her türlü geri kalmışlıktan kurtarmayı da amaçlamıştır. Kuruluşuna ilişkin ilk nizamnameye göre kurum, öncelikli olarak öksüz ve kimsesiz çocuklar olmak üzere sınıf ayırt etmeksizin bütün çocukların dinî bilgileri öğrenmelerini hedeflemiştir. Ayrıca her türlü ev-rakı kısa zamanda okuyup yazmayı öğretmek için eğitim verilmiştir. Derslerin ise esnafa kolaylık olsun diye çarşının açıklığından iş zamanının gelişine kadar olacağı kayda bağlanmıştır.⁹² Darüşşafaka, bugün de aynı amaçla eğitim-öğretim faaliyetine devam etmektedir.

⁸⁵ Erol Demirbatır, "Türkiye'de Askeri Bandoculuk Eğitimi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Der-gisi* 18/1 (2005): 69.

⁸⁶ Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Daruleytam" *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1993), 8: 521.

⁸⁷ Ersin Müezzinoğlu, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", *History Studies* 4/1 (2012): 401-402.

⁸⁸ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelisimi ve Nigde Darüleytamı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2006): 217.

⁸⁹ Halis Ayhan - Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 7-8.

⁹⁰ Songül Keçeci Kurt, "Bir Eğitimin Öncüsü: Darüşşafaka", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2012): 161.

⁹¹ Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devleti'nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (2012): 106.

⁹² Murat İşeri, *Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)*, (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2014), 48.

Dâru'l-Muallimîn (*Teacher Training College*): "Osmanlı Devleti'nde 1848-1924 yılları arasında faaliyet gösteren erkek öğretmen okullarına verilen addır".⁹³ Sultan Abdülmecid döneminde tesis edilen bu kurum esas itibarıyla rüştiyelere öğretmen yetiştirmeyi amaçlamıştır.⁹⁴ Daha sonra 'Dâru'l-Muallimîn-i Rüşdî' adını alan bu eğitim kurumunun, eğitim ve öğretimde karşılaşılan güçlüklerin ancak kolay öğretim yöntemlerinin bulunmasıyla çözülebileceği fikri temeli üzerine tesis edildiği görülmektedir.⁹⁵ "Bu okul açılırken, medrese dışında sistemli bir şekilde öğretmen yetiştirmenin yanında yetişen bu öğretmenlerin modern öğretim sistemlerini bilmeleri, geliştirmeleri ve yaygınlaştırmaları gibi bir amaç da güdülmüştür".⁹⁶ Tanzimat döneminde öngörülen yeniliklerin eğitim alanına yansımalarının bir örneğidir. Öğretim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Okulun ilk müdürü İslam hukuku alanında önemli bir eser olarak kabul edilen 'Mecelle'yi kaleme alan Ahmet Cevdet Paşa'dır. Okula kabul şartları, okutulacak dersler gibi hususlar Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı ilk daru'l-muallimîn nizamnamesinde belirtilmiştir.

Menşe-i Muallimîn (*The School of Teacher Training*): 1875 senesinde askeri okulların meslek dışı derslerini okutacak sivil öğretmen yetiştirmek üzere açılan yüksek dereceli bir eğitim kurumudur. Menşe-i Muallimîn, topoğrafya, tarih, coğrafya, matematik, edebiyat, resim vb. alanlarda uzman öğretmenlerin yetiştirilmesi düşünülerek Harbiye Mektebi içinde açılmıştır.⁹⁷ Askeri idadilerin bir benzeri konumunda olan bu mektebin öğretim dili Fransızca olarak belirlenmiştir. Ancak bu okuldan mezun olanlar doğrudan öğretmen olarak atanmamışlardır. İki yıl süre ile öğretmen yardımcılığı yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu süre içinde yabancı dilden çeviri de yapmaları istenmiş, başarılı olamayanlara öğretmenlik hakkı verilmemiştir. Subayların askeri okullarda öğretmenlik yapmaları, asıl görevlerini yapmalarının önünde bir engel olarak görülmüştür. Buna çözüm olarak askeri okulların, meslek derslerini yine subayların, kültür derslerini ise sivil öğretmenlerin okutması düşünülmüştür. Menşe-i Muallimîn'in öğrenci kaynağı, medresenin zeki ve yetenekli öğrencilerinden oluşturulmuştur. Okulun öğrencileri, aynı zamanda cami derslerine de devam etmişlerdir. Okulun tatil zamanları da medreseler gibi dört ay olarak belirlenmiştir.⁹⁸

Dâru'l-Muallimîn-i Sıbyan (*The School of Elementary Teachers*): İstanbul Beyazıt'ta 15 Kasım 1868'de ilkokul basamağına öğretmen yetiştirmek için hizmete açılan okuldur.⁹⁹ Bu girişim, devletin ilkokul basamağına verdiği değerin önemli bir göstergesi olmuştur. Özellikle Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'den sonra sıbyan mekteplerinin medrese tarzı öğretim anlayışından uzaklaştırılmasına yönelik adımlar hızlanmıştır. Nitekim derslerin yeni usullere uygun olarak verilmesi lüzumu, derslerin dini ilimler dışında beşerî ilimleri de kapsamaya bu tedrici değişime işaret etmektedir. Dâru'l-Muallimîn-i Sıbyan müdürlüğüne Harbiye ve Tıbbiye'de tahsil görmüş ve yıllardır maarif hizmetlerinde bulunmuş olan Mehmet Cevdet Bey tayin edilmiştir. Okul için gereken öğretmen ve memur atanmış, Meclis-i Maarif'te yapılan sınavla 20 öğrenci alınmıştır. Okulun süresi, 2 yıl olarak belirlenmiştir. Türkçe ve yazı gibi gramer dersleri, aritmetik, geometri gibi fen derslerinin yanında Tarih, Coğrafya, Farsça derslerine yer verilmiştir. Ayrıca öğretim metodu (usûl-i tedris) müfredat içinde yer almıştır.

⁹³ Cemil Öztürk, "Dâru'l-Muallimîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1993), 8: 551.

⁹⁴ Selçuk Uygun, "Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları (İlköğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri)", *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi* 4/1 (2008): 183.

⁹⁵ Yahya Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20/20 (2006): 28.

⁹⁶ Umut Kaya, "Darülmualimîn ile İlgili Bir Nizamname Layihası Ve Darülmualimîn'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2013): 37.

⁹⁷ Mehmet Kına, *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi* (Yüksek Lisans Tezi, Eskisehir Osmangazi Üniversitesi, 2006), 88.

⁹⁸ Hamza Altın, "Osmanlı Son Döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences* 1/1 (2011): 12.

⁹⁹ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 32.

Müdür Cevdet Efendi tarafından öğretim usulünde bir yenilik olarak 'Elifba-yı Tedris Usûlü' isimli bir dersin öğrenciye gösterilmesi, o devir için önemli bir çabadır. Darü'l-Muallimîn-i Sıbyan 1871 yılında öğrencisiz kaldığı için kapanmak zorunda kalmıştır. Ancak 1872' de yine Cevdet Efendi'nin gayretleri sonucunda tekrar açılabilmiştir.¹⁰⁰

Daru'l-Muallimât (Women's Teacher Training College): "Osmanlı Devleti'nde 1870-1924 yılları arasında faaliyet gösteren kız öğretmen okullarına verilen addır".¹⁰¹ Amaç ilk ve ortaöğretim mekteplerine bayan öğretmen yetiştirmektir. Buna bağlı olarak ilk Darü'l-Muallimîn, 'Darü'l-Muallimât-ı Sıbyan' ve 'Darü'l-Muallimât-ı Rüşdiye' bölümlerinden oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle başlangıçta iptidai ve rüşdiye olmak üzere iki şube olarak öğretim yapılmıştır.¹⁰² Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'da öğretime başlayan sıbyan öğretmenliğinin süresi iki, rüştiye öğretmenliğinin süresi ise üç yıl olarak belirlenmiştir. Bu kurumda hem dinî hem beşerî hem de kadınların sahip olmaları gereken nakış ve dikiş gibi diğer becerileri içeren dersler verilmiştir. Tanzimat döneminde öngörülen yenileşme hareketleri bağlamında kurulan bu mektebin en önemli yönü ihtiyaç duyulan bayan öğretmen istihdamının sağlanabilmesine kapı açmasıdır. "Osmanlı Devleti'nde kadın öğretmen kavramına 'Darü'l-Muallimât' öncesinde de rastlanmaktadır. Bazı bilgili kadınların evlerinde kız çocuklarına yüzeysel de olsa eğitim verdikleri görülmektedir. Bu tür okullar 'kadın öğretmenli ev sıbyân mektepleri' olarak tanımlanmışlardır".¹⁰³ İstanbul'un işgal edilmesi üzerine İbtidâi ve Tatbikat kısımlarındaki öğrenci sayısı azaltılmış, okul 5 Kasım 1922 tarihli bir emirle Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. 1923-24 öğretim yılında daha önce kapatılan İhârî Kısım'na denk bir 'Tâli Kısım' açılmıştır. 1924-25 öğretim yılında, tâli kısım da kapatılmış ve okul, 1924-25 yılında İstanbul Kız Muallim Mektebi adını almıştır.¹⁰⁴

Ana Muallime Mektebi (The School of Kindergartner): Ana Muallime Mektebi, "Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in katkılarıyla, 1914-1915 eğitim öğretim yılında açılmıştır".¹⁰⁵ Anaokullarına öğretmen yetiştirmek için Sultan Mehmet Reşad döneminde Dârülmuallimat bünyesinde açılan 'Ana Muallime Mektebi' için Avrupa'dan 60 kadar anaokulu kitabı getirilmiş ve Türkçeye çevrilmiştir.¹⁰⁶

Temel amaç çocuklara okul öncesi dönemde eğitim verebilecek yetkin bayan öğretmenlerin yetiştirilmesidir. Zira önceden Müslüman muallimeler yetiştirilmediği için öğrenciler Ermeni ve Yahudi muallimelerin ellerinde kalmıştı. Bu muallimelerin öğrettikleri bilgiler, hatta şarkılar ve hikâyeler kendi kültür ve inançlarını yansıtmaktaydı. Resmi anlamda anaokulu muallimelerin yetiştirilmesi bu problemin önüne geçilmesinde etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilanı sonrası İstanbul'da özel bazı ana mektepleri açılmıştır. Resmi olarak açılışı ise Balkan harbinden sonra gerçekleşmiştir. Lakin bu süreçte de Ermeni ve Musevi muallimeler kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷ Ana muallim mektebinde öğretmen olabilmek için Dârülmuallimat ana şubesinden mezun olmak veya bir ana mektebini iyi bir şekilde idare

¹⁰⁰ Kına, *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, 77-79.

¹⁰¹ Cemil Öztürk, "Darü'l-Muallimin", 8: 549.

¹⁰² Hasan Ali Koçer, *Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler*, (Ankara: Şafak Matbaası, 1975), 33.

¹⁰³ İsmail Güven, ve Ümit Akagündüz, "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsûs Târîh-i Osmânî Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (2011): 146.

¹⁰⁴ Mustafa Şanal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (2011): 240.

¹⁰⁵ Hamza Altın, "Osmanlı Son Döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences*, 1/1 (2011): 18.

¹⁰⁶ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 274.

¹⁰⁷ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977), 1:1338.

1162 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

ettiğini gösterir bir belge olması gerekmektedir. Bunun dışında ana mektebi muallimliği yapabileceğini sınavla ispat edenler de muallime olabilmektedirler. Bunların Türkçeyi iyi konuşabilmesi ve açıkça yazabilmesi gerekmektedir.¹⁰⁸

Yüksek Muallim Mektebi (*Higher Teacher School*): Yüksek Muallim Mektebi, 1892'den itibaren lise düzeyindeki okullara öğretmen yetiştirmek üzere kurulan Dârulmuallimîn-i Âliye'nin Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924'ten itibaren aldığı isimdir.¹⁰⁹ Daha sonra bu okulun adı, 'Yüksek Öğretmen Okulu (Çapa Yüksek Öğretmen Okulu-o dönemde tek) olarak değiştirilmiştir.¹¹⁰

Kurumun temeli Darulfünun bünyesindeki Dârulmuallimîn-i Âliye'ye dayanmaktadır. Kurulumunda 'Ecole Normale Superieure' isimli Fransız Yüksek Öğretmen Okulu model olarak alınmıştır. 1934 yılında okulun ismi Arapça ifadelerden Türkçe 'ye çevrilmiş ve 'Yüksek Öğretmen Okulu' adını almıştır. 1930'lu ve 40'lı yıllarda tıp fakülteleri dâhil birçok fakülte sınavsız öğrenci kabul ederken Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerini sınavla almıştır. Okulun bu özelliği, liselerin başarısının bu okula öğrenci sokma oranıyla ilişkili olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu eğitim kurumu 1954-55 öğretim yılına kadar kendi türünde tek okul olarak öğretmen yetiştirme işlevini sürdürmüştür. Lise öğretmenlerine duyulan ihtiyacın artması üzerine 1959 yılında Ankara'da, 1964 yılında da İzmir'de birer yüksek öğretmen okulu açılmıştır. Ancak uzun yıllar lise öğretmeni yetiştirmede ülkenin en köklü eğitim kurumu olma özelliğini koruyan bu okullar 1978 yılında kapatılmıştır.¹¹¹

SONUÇ

Bir milletin ya da toplumun içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik düzey o toplumun eğitim durumuyla doğrudan ilişkilidir. Batıda 16. yüzyılda başlayan Rönesans hareketleri ve daha sonra 18. yüzyıldaki aydınlanma hareketi ve sanayi devrimi hem özgür düşüncenin hâkim kılınmasında hem de endüstriyel kalkınmada etkili olmuştur. Ancak Osmanlı'nın, merkezi Avrupa olan bu değişim ve gelişim ivmesine aynı hızla uyum sağladığını söylemek pek mümkün değildir. Bu durumun temel nedenlerinden biri ve belki de en önemlisi Osmanlı'daki eğitim anlayışının son yüzyıllarda statik bir yapı içinde kalmasıdır. Özellikle medresenin üretkenlikten uzaklaşması, bilim anlayışının sadece dinî ilimlerle sınırlandırılması gibi hususlar Avrupa'daki hızlı dönüşüme entegre olamama sorununu doğurmuştur. Nitekim devlet yöneticilerinin de farkına vardığı bu zafiyeti ortadan kaldırmaya yönelik ilk adımlar, Osmanlı eğitim kurumlarının ıslahı ve dönüşümü yoluyla atılmıştır.

Eğitim tarihçilerinin batılılaşma ya da modernleşme olarak da adlandırdığı eğitime yönelik bu yeniden yapılanmaya ilişkin ilk girişimlerin Sultan III. Selim döneminde başladığını söylemek mümkündür. Nizam-ı Cedid hareketi bağlamında medreselerin ıslahı, askeri okulların açılması, tercüme faaliyetleri gibi eğitimde de bir takım olumlu girişimler daha sonraki dönemlerde yaşanacak olan değişimlerin nüvesini oluşturmuştur. Hemen akabinde II. Mahmut döneminde Okuma ve yazma öğreniminin zorunlu hale getirilmesi, Batı tarzında rüştiyelerin açılması, yükseköğretim düzeyinde eğitim veren Tıbbiye ve Harbiye mekteplerinin kurulması, dönemin olumlu yenilikleri olarak kabul edilmektedir.

Tanzimat fermanının ilanından I. Meşrutiyete kadar olan zaman aralığı, Osmanlı'da eğitime yönelik kurumsallaşmanın ve yapılanmanın en üst düzeyde olduğu dönemdir. Faaliyete sokulan birçok eğitim kurumu yanında eğitim-öğretimden sorumlu bakanlığın tesis

¹⁰⁸ Seyit Taşer, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi* (Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2010), 57.

¹⁰⁹ Levent Eraslan, ve Derya Çakıcı, "Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19/2 (2011): 430.

¹¹⁰ Süleyman Ünüvar, "Fen-Edebiyat Fakülteleri ve Formasyon Programı (Öğretmen Yetiştirme)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 1/2 (2012): 98.

¹¹¹ Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 336.

edildiği ve salt bu alana yönelik düzenlemeleri içeren nizamnamenin yürürlüğe sokulduğu bu süreçte yapılan en önemli girişimlerden birisi de bu topraklarda ilk üniversite olarak kabul edilen Dâru'l-Fünun'un temellerinin atılmasıdır. Bu dönemde tesis edilen birçok eğitim kurumunun günümüz eğitim kurumlarının kökleri olması, söz konusu dönem içindeki girişimlerin isabetliliğini göstermesi açısından önemlidir.

Kısa süren I. Meşrutiyet ve akabindeki Mutlakiyet dönemlerinde de daha önceki olumlu yapılanmanın üzerine katkılar sağlanmıştır. Ancak II. Meşrutiyetin ikinci yarısından itibaren yaşanan sosyal ve ekonomik problemler, eğitime yönelik yeniliklerin devam edememesinde etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Abdülvahap. "Osmanlı Devleti'nde Milli Kimlik İnşasında Okul". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2014): 1-24.
- Akman, Zekeriya. "Osmanlı Son Dönem Kurumlarından Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin Din Eğitimi Ve Öğretimi Alanındaki Faaliyetleri". *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007): 85-94.
- Akyıldız, Ali. "Maârif-i Umumiye Nezareti". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27: 273-274. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2003.
- Akyüz, Yahya. "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmüallim'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20/20 (2006): 17-58.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2018*. 30. Baskı. Ankara: Pegem Yayınları, 2018.
- Albayrak, Sadık. "Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 506-507. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., 1993.
- Altın, Hamza. "Osmanlı Son Döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Genel Bir Bakış". *Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences*, 1/1 (2011): 11-24.
- Altın, Hamza. "Osmanlı Son Döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Genel Bir Bakış". *Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences* 1/1 (2011): 11-24.
- Arslan, Ali. "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/13 (2007): 9-37.
- Arslan, Ali. *Dârü'l-fünûn 'dan Üniversiteye*. İstanbul: Kitabevi Matbaası, 1995.
- Aydın Uzun, Derya. *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Türk Heykel Sanatındaki Yeri ve İlk Heykeltraşlar*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2013.
- Aydüz, Salim. "Mekteb-i Fenn-i Nücum". *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999)*. 335-346. İstanbul: İslam Sanat, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
- Aydüz, Salim. "Müneccimbaşı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32: 2-4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006.
- Aydüz, Salim. "Osmanlı Astronomi Müesseseleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004): 411-453.
- Ayhan, Halis ve Maviş, Hakkı. "Dârüşşafaka". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9: 7-9. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Baskıcı, M. Murat. "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 150 Yılın Kronolojisi". *Mülkiye Dergisi* 33/265. 2009: 249-276.
- Baskın, Bahar. "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (2008): 89-123.
- Başgelen, Nezih. "Müze-i Hümayun'dan Günümüze İstanbul Arkeoloji Müzeleri". *Arkeoloji Dergisi* 14 (2006): 114-121.
- Baykal, Reşat. "1773'den Günümüze İTÜ'de Gemi İnşaatı ve Teknolojisi Mühendisliği Eğitimi", *GİDB Dergisi* 1 (2015): 3-11.
- Beydilli, Kemal. "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31: 514-516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006.
- Beydilli, Kemal. "Mühendishane-i Berrî-i Humâyun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31: 516-518. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006.
- Bilen, Yusuf. "Hattat Mehmed Şevki Efendi'nin Terekesinde Bulunan Mektuplar Üzerine Değerlendirmeler". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 29 (2012): 49-81.
- Bilim, Cahit Yalçın. *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734 - 1876)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, 21-22.
- Binbaşoğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.

1164 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

- Birbudak, Togay Seçkin. "Meşrutiyet ve Milli Mücadele yıllarında Eğitim", *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 173-190.
- Bozaslan, B. Mehmet - Çokoğullar, Emel. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına". *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/3 (2016): 309-329.
- Cihan, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul: 3F Yayınları, 2007, 41.
- Çelebi, Nurhayat. – Asan H. Tezer. "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2014): 262-270.
- Çetin, Kenan. "Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler Ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1-2 (2003): 163-185.
- Demirbatır, Erol. "Türkiye'de Askeri Bandoculuk Eğitimi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/1 (2005): 67-81.
- Dereköy, Fevzi Sefa. *Vakayî-î Tıbbiye Dergisinin 1884/100, 1897/24, 1897/5, 1897/12 Ve 1897/13 Sayılarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2016.
- Doğan, Adem. *Osmanlı Eğitiminde Mülkiye Mektepleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2007.
- Duman, Fulya. *Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2015.
- Eldem, Sedat Hakkı ve Handan, Mehmet Ali. "Güzel Sanatlar Akademisi". *Arkitekt (Mimarlık-Şehircilik Ve Belediyecilik Dergisi*, 22/1-2 (1954): 5-17.
- Engin, Gizem - Uygun, Selçuk. "Osmanlı'dan Günümüze Okuma Yazma Öğretimi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/1 (2011): 197-216.
- Eraslan, Levent ve Çakıcı, Derya. "Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19/2 (2011): 427-438.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 1. İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.
- Ergün, Mustafa. *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Feyzi, Ahmet. "Darü'l Elhan'a Ait Anadolu Halk Şarkıları Defterlerinde Erzurum Türküleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* (2015): 829-856.
- Güdek, Bahar ve Kılıç, Adem. "Muzika-I Hümayun'dan Günümüze Klasik Batı Müziğinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi". *International Journal of Social Science* 47 (2016): 89-102.
- Gümüşsoy, Emine. "Tanzimat'tan Sonra Halk Eğitimi için Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2007): 174-192.
- Güven, İsmail ve Akagündüz, Ümit. "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsus Târîh-i Osmânî Adlı Eseri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (2011): 141-164.
- Güven, İsmail. *Türk Eğitim Tarihi*. 7. Baskı. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık, 2018.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Dârü'l-Fünûn". 8: 521-528. *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. 1993.
- İşeri, Murat. *Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2014.
- Kahya, Esin - Demirhan Erdemir, Ayşegül. *Medicine in the Ottoman Empire*. İstanbul: Nobel Medical Publications, 1997.
- Karataş, Süleyman. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma". *Aydın Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2003): 231-242.
- Kaya, Umut. "Dârümuallimîn ile İlgili Bir Nizamname Layihası Ve Dârümuallimîn'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2013): 35-54.
- Keçeci Kurt, Songül. "Bir Eğitimin Öncüsü: Darüşşafaka". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2012): 159-174.
- Keçeci Kurt, Songül. "Osmanlı Devleti'nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/19 (2012): 105-123.
- Keklik, Ebubekir. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler Tartışmalar Teklifler. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.
- Kemahlı, Sabri. "Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?". *Tıp Eğitimi Dünyası Dergisi* 14/44 (2015): 5-12.
- Kına, Mehmet. *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2006.
- Koçer, Hasan Ali. *Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler*. Ankara: Şafak Matbaası, 1975.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Dârü'l-Halifeti'l-Aliye Medresesi". *TDV İslam Ansiklopedisi* 8: 507-508. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. , 1993.

- Kütükoğlu, Mübahat S. "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7 /1-2 (1978): 1-212.
- Kaçar, Mustafa. *Osmanlı Devletinde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Müezzinoğlu, Ersin. "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar". *History Studies*, 4/1 (2012): 399-417.
- Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Daruleytam". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 521-521. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., 1993.
- Nutku, Özdemir. "Daru'l-Bedâyi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 515. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., 1993.
- Öcal, Mustafa. "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986): 111-123.
- Öktem, Ülker. "Dârü'l-Fünûn'da Hilâfiyyât". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8/8 (1997): 205-219.
- Ölmez, Adem. "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme". *Vakıflar Dergisi* 41 (2014): 127-140.
- Özcan, Abdülkadir. "Harbiye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13: 115-110 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1997).
- Özcan, Nuri. "Dârü'l-Elhan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 518. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., 1993.
- Özcan, Nuri. "Muzika-i Humayun". *TDV İslam Ansiklopedisi*"31: 422-423. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006.
- Özden, Erhan. "Osmanlı'nın Müsiki Okulları". *Rast Müzikoloji Dergisi* 1/2 (2013): 17-29.
- Özkan, Salih. "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Nigde Darüleytami". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2006): 211-299.
- Özkaya, Duman, Olcay. "Darülbedayi'den Tiyatro'ya Atipik Modernist Bir Kadın: Afife Jale Ve Dönemi". *Tarih Okulu Dergisi* (23), 2015: 67. (63-83).
- Öztürk, Cemil. "Dârü'l-Muallimin". *TDV İslam Ansiklopedisi* 8: 551-552. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. 1993.
- Öztürk, Hülya. *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 477. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1988.
- Serbetoğlu, İbrahim ve Açık, Turan. "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi". *Akademik Bakış Dergisi* 6/12 (2013): 157-171.
- Serin, Necdet. "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 40/1 (1985): 9-16.
- Songur, Haluk. "Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlıdan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi-Yök'ün İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında-". *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013): 191-211.
- Şahin, Muhammet ve Tokdemir, M. Ahmet. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9/4 (2011): 851-876.
- Şanal, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmualimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (2009): 221-244.
- Şen, Adil. "Osmanlıdan Günümüze Modernleşme Çabaları". *Ekev Akademi Dergisi* 57 (2013): 477-492.
- Taşer, Seyit. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi Ve Denetimi*. Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Temiz, Ebru. "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminden Önce Kurulan Resmî Ve Gönüllü Müzik Kuruluşları". *Journal of New World Sciences Academy*, 5/4 (2010): 324-332.
- Terzi, İhsan. *Mehmed Esad'ın Mirat-ı Mühendishane-i Berrî-i Humâyun ve Mirât-ı Mekteb-i Harbiye adlı Eserine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmî*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1998.
- Toker, Hikmet – Özden, Erhan. "Osmanlı Devletinde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar". *Rast Müzikoloji Dergisi* (2013): 107-128.
- Türkmen, Zekeriya. "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane". *Osmanlı İstanbulu IV-IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 2016)*. 931-954. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Uygun, Selçuk. "Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları (İlköğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri)". *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi* 4/1 (2008): 183-186.

1166 | Osman Taştekin. 18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları

- Uzun Aydın, Derya. "Sanayi-İ Nefise Mektebi Ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (2014): 74-81.
- Ülman, Yeşil Işıl. "Türkiye'de 19. ve 20 yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları". *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*. 175-186. İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 2007.
- Ünal, Uğur. "III. Selim'den Meşrutiyete Osmanlıda Eğitim (1789-1876)", *Türk Eğitim Tarihi*, 151-172. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Ünüvar, Süleyman. "Fen-Edebiyat Fakülteleri ve Formasyon Programı (Öğretmen Yetiştirme)". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 1/2 (2012): 97-104.
- Ürekli, Fatma. "Sanâyi-i Nefise Mektebi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36: 93-97. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2009.
- Ürekli, Fatma. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (3) (2002): 382-406.
- Ürekli, Fatma. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2002): 382-406.
- Yazıcı, Nesimi. "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler". *Diyanet İlmî Dergi* 27/4 (1991): 55-123.
- Yıldız, Abdullah. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş". *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 70/3 (2017): 127-134.
- Yılmaz, Harun. "Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddîn-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51, (2016): 79-113.
- Yörük, Ali Adem. *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.
- Yücebaşı, Mesut. "1933 Darülfünun'un İlgası ve Yeni Üniversitenin Ruhu: Basında Üniversitenin Anlamı". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/2 (2014): 259-283.
- Yüksel, Zeynep. "Osmanlıda Vaaz ve Vaizlik Geleneği". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II (17-18 Aralık Ankara 2011)*. 163-185. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.